ΙΔΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

1913

ΑΛΕΞΑΝΤΡΕΙΑ
1914

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Πέτρου Λογοθέτη.

ΙΔΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

1913

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
ΚΑΣΙΜΑΤΗ & ΙΩΝΑ. ΑΛΕΞΑΝΤΡΕΙΑ

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ ΣΤΟΥΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

«Πρῶτα τὸ κράτος τους καὶ ὕστερα τὸν πολιτισμό τους, αὐτὰ ἔχουν νὰ δημιουργήσουν ὁμαδικὰ οἱ Ἕλληνες.»

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ (1911) ΙΔΑΣ.

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Τὸ μικρὸ τὸ κράτος τὸ Νεοελληνικό, ποὺ ἐπλάστηκε ἀπὸ ἕνα ξέσπασμα πανελλήνιας ὁρμῆς ὅταν ἁπλώθηκε κάπως στοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἔθνους ἡ συνείδηση ἡ ἐθνικὴ μὲ τὴ μορφὴ τῆς μεγάλης ἰδέας – δηλαδὴ μὲ τὴ νοσταλγικὴ θύμηση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους— τὸ νεόπλαστο αὐτὸ κράτος τὸ Ἑλληνικὸ ἔμεινε, μ' ὅλες τὶς προσθῆκες ποὺ τοῦ κόλλησαν, ἕνα μικρὸ Ἑλληνικὸ κράτος, ἕνας ταπεινὸς πολιτειακὸς ὀργανισμός, ἕνας νέος μὰ μικροκαμωμένος πυρήνας ἐθνικοπολιτικῆς ζωῆς ποὺ ὅσον πήγαινε ἔδενε καὶ ἔπηζε πιότερο καὶ κρυστάλλονε. Καὶ ὅλες οἱ συνέπειες τοῦ σχηματισμοῦ ἑνὸς τέτοιου μικροῦ ὀργανισμοῦ ἤτανε φυσικὸ νὰ παρακολουθήσουν τὴν Ἑλλάδα. Τὰ κράτη καταντοῦν κάποτε νὰ μὴ διακρίνουν παρὰ τὸν ἑαυτό τους.

Σκοπὸς ἐκείνων ποὺ ἔφτιασαν τὸ νέο κράτος ἦταν νὰ γίνει ἐργαστήρι πανελληνικὸ ποὺ νὰ ἐξακολουθήσει τὸν ἀγώνα τοῦ ἔθνους ὡς ποὺ τὸ Βυζαντινὸ κράτος νὰ ξεφορτωθεῖ τὸν Τοῦρκο ἀπὸ πάνω του, νὰ ξαναπιάσει ὁ Ρωμιὸς τὴ διοίκηση τοῦ κράτους του ποὺ εἶχε πρωτεύουσα τὴν Πόλη καὶ νὰ ξανακαθήσει Ἕλληνας Βασιλιᾶς στὸ θρόνο τῶν Παλαιολόγων. Τὴ συνέχεια τοῦ παλιοῦ δικοῦ του κράτους φαντάζονταν καὶ ἀποζητοῦσε τὸ ἔθνος, συνεπαρμένο ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση.

Μὰ οἱ περίστασες, ἡ σχετικὴ ἀδυναμία τῶν ἀρχηγῶν καὶ οἱ μεγάλοι τῆς γῆς ἔτσι τὸ θέλησαν καὶ ἀντὶ νὰ γίνει, σύμφωνα μὲ τὴ θέληση τοῦ ἔθνους ποὺ ἕνα καλούπι κράτους ἀναθυμοῦνταν μονάχα, τὸ κράτος τῆς μεγάλης ἰδέας, ἔγινε ἕνα μικρὸ Ἑλληνικὸ κράτος στὸ

μέρος πού εἶχε ἀνθίσει ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα. Τὸ Ἑλληνικὸ ὄνειρο ἴσως νὰ περιορίστηκε προπάντων ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ ἀντίληψη τὴν ξεπαρμένη τότε ἀπὸ μιὰ νεογέννητη φωτοβολὴ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Μόνο οἱ Ρῶσσοι, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχουν κλασικὴ μόρφωση, ἔνοιωθαν σωστὰ ποιὸ ἦταν ἀλήθεια τὸ Ἑλληνικὸ ὅραμα, καὶ αὐτοὶ δὲν εἶχαν λόγους νὰ τὸ σπρώξουν νὰ γίνει πρᾶμα, ἀπεναντίας τὸ ἔτρεμαν. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅμως, ποὺ δὲν τοὺς ἐσκότιζαν τὸ μυαλὸ οἱ πιὸ ἀρχαίες ἱστορίες, καὶ αὐτοὶ ἤξεραν καλὰ τὸ τί ἐγύρευε τὸ ξυπνημένο πιὰ ἔθνος τῶν Ρωμαίων, γιατὶ τὸ θυμοῦνταν καὶ οἱ ἴδιοι —δὲν εἶχαν περάσει καὶ πολλὰ χρόνια—πὼς ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔθνος, τὸ βασιλικό, ἐπῆραν τὴν Πόλη, καὶ αὐτὸ τὸ ἴδιο θὰ θελήσει μιὰ μέρα πάλι νὰ τοὺς τὴν ξαναπάρει.

Τὸ ξύπνημα γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὕστερα ἀπὸ τὸ ὄνειρο ἦταν ἀνεπάντεχο. Μετατοπίστηκε λοιπὸν τὸ κέντρο τῆς Ρωμιοσύνης ποὺ ἦταν ἴσαμε τότε στὴ φαντασία τῶν Ρωμιῶν ἡ Πόλη καὶ τεχνητὰ πλάστηκε ἡ Ἀθήνα νέο κέντρο Ρωμιοσύνης, προσωρινὸ ὅμως κατὰ τὴν ἀντίληψή τους.

Μὰ ἐδῶ ξεπροβάλλουν ἀμέσως ἀμέσως οἱ συνέπειες τοῦ χωρισμοῦ τῆς Ρωμιοσύνης σὲ δύο, ποὺ τὸ ἕνα μέρος, τὸ μεγαλήτερο, ἔμεινε στὴν Τούρκικη πολιτικὴ κυριαρχία ἀποκάτω, ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀφέθηκε νὰ αὐτοκυβερνηθεῖ. Ἀρκετὰ γρήγορα λησμόνησαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἑλλαδίτες πὼς ἡ Ἀθήνα ἦταν ἡ προσωρινὴ πρωτεύουσά τους. Ἀγάλι ἀγάλι ἐσυνήθισαν τὴ μικρότητα πού, μ' ὅλο τὸ μεγαλεῖο τους, ἐδημιούργησαν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους, καὶ καλοκάθησαν στὴν Ἀθήνα, ἔχτισαν πέτρινα σπίτια καὶ τ' ἀγάπησαν ἔπειτα τὰ σπίτια τους. Φτωχὸς ὁ τόπος καὶ οἱ ἐργατικοὶ ἄνθρωποι πρῶτα πρῶτα κύταξαν νὰ κάμουν παράδες, οἱ ἄλλοι οἱ «κλέφτες» καὶ οἱ «γραμματιζούμενοι» ἅρπαξαν κυβερνητικὲς θέσες, μισθοὺς καὶ ἀξιώματα. Ὁ καινούριος Ἑλληνικὸς πολιτικὸς πυρήνας, σὰν πυρήνας ποὺ ἦταν, ἄρχισε νὰ φανερόνει ὅλη του τὴ συγκεντρωτικὴ δύναμη. Καὶ οἱ Ἑλλαδίτες ὁλοένα πήγαιναν νὰ λησμονήσουν πὼς ὅλοι μαζὶ οἱ Ἕλληνες, καὶ ὄχι μοναχοί τους αὐτοί, εἶχαν δημιουργήσει τὴ μικρὴ Ἑλλάδα, καὶ θὰ λησμονοῦσαν ὁλότελα τοὺς ἄλλους Ἕλληνες τοὺς συνεργάτες τους, ἂν δὲ βρίσκονταν ἀνάμεσά τους λιγοστοὶ ποὺ θυμοῦνταν ἀκόμη μὲ τί λογῆς σκοπὸ εἶχε γίνει τὸ κράτος καὶ ἂν δὲν πηγαινοέρχονταν ἀδιάκοπα ἀπὸ τὴν Τουρκία στὴν Ἑλλάδα ἄνθρωποι ποὺ δὲν εἶχαν ξεχάσει τίποτε ἀπὸ τὰ παλιὰ γιατὶ γι' αὐτοὺς τίποτα δὲν εἶχε ἀλλάξει καὶ ὁ βαρὺς Τοῦρκος σὰ βραχνᾶς ἀκόμα τοὺς ἔπνιγε. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πήγαιναν στὴν Τουρκία, καὶ αὐτοί, μὲ τὸ νὰ ζοῦνε ἀνάμεσα στοὺς ἀλύτρωτους ἀδελ-

φούς, ἔνοιωθαν καλήτερα τὸ γενικὸ Ἑλληνικὸ ζήτημα καὶ γίνονταν κρίκος τῶν δύο Ἑλλάδων.

Δύο ρεύματα ξεκίνησαν ἔτσι ἀπὸ διαφορετικὲς ἰδεολογίες, τὴ μιὰ Ἑλλαδικὴ καὶ τὴν ἄλλη Ἑλληνική, τὴ μιὰ στενὰ κρατικὴ καὶ τὴν ἄλλη ἐθνικὴ καὶ γενική. Οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκιᾶς μὲ τὸ νὰ βρίσκονται ἀνάμεσα καὶ σ' ἄλλα ἔθνη καὶ ἀποκάτω ἀπὸ ξένη πολιτικὴ κυριαρχία τυραννική, θυμοῦνταν τὸν ἑαυτό τους περισσότερο, τὸν ξεχώριζαν συνειδητὰ καὶ κατασύνεχα ἀπὸ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ βαστοῦσαν ξαναμένο μέσα τους τὸν πόθο καὶ τὴν ἐλπίδα τοῦ λυτρωμοῦ. Οἱ ἄλλοι, σὰ λυτρωμένοι ποὺ ἦταν, ξεχάνονταν σὰν Ἕλληνες καὶ καταπιάνονταν ἄλλες δουλειές, καταγίνονταν στὴ λεγόμενη ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ ἀλληλοφαγωμοῦ τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τῆς συναλλαγῆς. Ὁ καβγᾶς γιὰ τὸ πάπλωμα. Οἱ εἰλικρινότεροι γύρευαν τὸ πολὺ νὰ καλοδιοικηθεῖ ἡ Ἑλλάδα, τίποτε ἄλλο. Ὡς τόσο πότε πότε οἱ φωνὲς τῶν ἔξω τάραζαν τοὺς μέσα, μὰ γιὰ λίγο καιρό, καὶ πάλι βιαστικὰ ξανάπιαναν τοὺς καβγάδες τους καὶ τὰ μικροσυμφέροντα.

Ἀνάμεσα στὰ δυὸ ρεύματα βρέθηκε κάποιος συμβιβασμός. Ὁ μέσος ὅρος αὐτὸς φύτρωσε στὰ μυαλὰ τῶν πολιτικῶν τοῦ κράτους, ποὺ τοὺς ἔτρωγε ἀριὰ καὶ πού, ὅταν παραφώναζαν οἱ ἔξω, ἡ κακὴ συνείδηση ποὺ λησμονοῦσαν τὸ σκοπὸ τοῦ κράτους. Οἱ ὀλιγόπιστοι, ἂν ὄχι ἄπιστοι αὐτοὶ ἄνθρωποι, ἀνάξια παιδιὰ καὶ ἀγγόνια ἐκείνων ποὺ δὲ σάστισαν νὰ τὰ βάλουν μὲ μιὰν αὐτοκρατορία, κατάντησαν ταπεινότατοι πινακογλείφτες τῆς Τουρκιᾶς καὶ τῆς Εὐρώπης. Τοὺς ἐβίαζαν οἱ ἐξωμερίτες (ἑτερόχθονες) καὶ περισσότερο οἱ μέσα πολιτικοί τους ἀντίπαλοι (αὐτόχθονες) οἱ ἐκμεταλλευτές, νὰ καμόνονται κάποτε πὼς κάνουν τάχα ἐξωτερικὴ δηλαδὴ ἐθνικὴ πολιτική. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ κρατικὲς δηλαδὴ ἐσωτερικὲς ψιλοδουλιές τους δὲν τοὺς ἄφηναν καιρὸ καὶ ὄρεξη γιὰ βαθύτερη σκέψη, γιὰ νὰ κάμουν τέτοια πολιτικὴ τὸ εἶχαν γιὰ ἀπαραίτητο νὰ τὰ χαλοῦν καὶ ἀπὸ κάποτε μὲ τὴν Τουρκιά, πρᾶγμα ἀσύμφορο γιὰ ἕνα μικρὸ κράτος. Τί σοφίστηκαν λοιπόν ; Κάθε ποὺ σηκόνονταν καμιὰ ταραχὴ στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἡ Τουρκιὰ βρίσκονταν μπλεγμένη σὲ πόλεμο μὲ τὴ Ρωσία, αὐτοὶ ἐκαμόνονταν πὼς θὰ ἀνασκουμπωθοῦν γιὰ πόλεμο μὲ τὴν Τουρκιά, καὶ καλοῦσαν ἡλικίες γαυγίζοντας πρὸς τὴν Εὐρώπη : «Βαστάτε με καὶ θὰ τὴ φάω.» Καὶ ἡ Εὐρώπη ποὺ φοβοῦνταν τὴ Ρωσία καὶ ἤθελε τὴν ἡσυχία της, γιὰ νὰ γλυτώσει τὴν Τοῦρκιὰ καὶ τὴν εἰρήνη, πετοῦσε κάτι κόκκαλα στὴν Ἑλλάδα ποὺ σώπαινε. Ἀπ' αὐτὸ βγῆκε στὴ μέση τὸ γνωστὸ καλούπι τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ποὺ μπῆκε στὸ αἷμα τῶν πολιτικῶν του, τὸ καλούπι τῶν κοκκάλων ἢ τῶν

ψίχουλων ἢ τῶν λουρίδων, μὲ τὸ ὄνομα «προσθήκη ἐπαρχιῶν» στὸ νεοελληνικὸ πολιτικὸ πυρήνα. Τὸ σφιχτοδεμένο αὐτὸ καινούριο κέντρο, ἡ Ἑλλάδα, ἔσερνε κατὰ τὸν ἑαυτό του καὶ χώνευε μικρὰ κομματάκια τοῦ ἔθνους καὶ πάσκιζε ἔτσι νὰ πνίξει τὴν ἐθνικὴ μεγάλη ἰδέα ποὺ σὰν ἀκατόρθωτη καὶ παλιωμένη καὶ ἄχρηστη καὶ ταραχοποιὰ — γιὰ τέτοια τὴν εἶχε — δὲν τοῦ καλοέρχονταν σὲ λογαριασμό.

Καὶ ἔτσι, μεταξὺ στὴ μ ε γ ά λ η ἰ δ έ α καὶ στὴν τ α π ε ι ν ὴ ἰ δ έ α ἑνὸς κράτους μικροῦ καὶ νοικοκυρεμένου χωρὶς πόθους, φύτρωσε στὰ κεφάλια τῶν πολιτικῶν ἡ μ έ σ η ἰ δ έ α τῶν προσθηκῶν.

Μὰ ἦταν ὡς τόσο παρὰ πολλὲς οἱ ἐπαρχίες ποὺ γύρευαν νὰ κολλήσουν καὶ αὐτὲς ἀπάνω στὸ κράτος, ποιὰ νὰ πρωτοπροφτάσει νὰ πάρει ἡ Ἑλλάδα; Γι' αὐτὸ πάντα καὶ μόνο κύταζε τὶς γειτονικὲς ν' ἁρπάξει. Τὶς ἄλλες τίς εἶχε γιὰ χαμένες, τῆς ἔπεφτε πολὺ νὰ συλλογίζεται τόσο ἀπομακρυσμένες χώρες, πῶς νὰ μὴν τὶς ξεχάσει; Ὅσο γιὰ νὰ πάει στὴν Πόλη, ὅταν τὸ ἔβαλαν μὲ τὸ νοῦ τους οἱ πρῶτοι πολιτικοὶ καὶ τὸ βρῆκαν ἀδύνατο τὸ παράτησαν, ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἔτσι, ἐνῶ τὸ «νὰ πάρουμε πίσω τὴν Πόλη» σήμαινε ὡς στὸ σχηματισμὸ τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους, νὰ πάρουμε τὴ θέση τοῦ Τούρκου στὴν Πόλη, νὰ τσακίσουμε τὴν ξενοφερμένη τὴ βαρβαρικὴ κυριαρχία, νὰ καθαρίσουμε τὴν αὐτοκρατορία μας ἀπὸ τοὺς Τούρκους σὰν κράτος, νὰ συνεχίσουμε τὴ δική μας αὐτοκρατορία μὲ πρωτεύουσα τὴν Πόλη σὰν πρῶτα, (καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα στὰ εἰκοσιένα σηκώθηκε ὅλο τὸ ἔθνος στὸ πόδι) — ἀπὸ τότε ποὺ φτειάστηκε Ἑλληνικὸ βασίλειο μὲ τὴν Ἀθήνα πρωτεύουσα, ἄλλαξε τὸ νόημα, καὶ τὸ «νὰ πάρουμε πίσω τὴν Πόλη» σήμαινε νὰ ἐκστρατέψει ἡ μικρούλα Ἑλλάδα, νὰ κυριέψει τὴν Πόλη, καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα αὐτὴ ἔγινε ταπεινὴ μὲ τοὺς μικροκέφαλους καὶ ὀλιγόπιστους πολιτικούς της εἶδε πὼς δὲν ἦταν βολετὸ νὰ καταφέρει τέτοιο μεγάλο ἔργο, δὲ στοχάστηκε ποτέ της πὼς μποροῦσε νὰ ξεσηκώσει ξανὰ ὅλο τὸ ἔθνος σὰ στὰ εἰκοσιένα, λησμόνησε τὸ ἔθνος καὶ τὴ δύναμή του, πίστεψε πὼς ἡ μόνη Ἑλληνικὴ δύναμη εἶναι τὸ Ἑλλαδικὸ κράτος, καὶ σ' αὐτὴ τὴ μικρότατη δύναμη μονάχα ἀκούμπησε, κλείστηκε σὰν κοχύλι μέσα στὸ καυκί της, ἀπελπίστηκε γιὰ τὴν ἀδυναμία της καὶ ἔβγαλε ἀπὸ τὸ νοῦ της καὶ Πόλη καὶ πολιτικοὺς συνδυασμοὺς καὶ ἐκστρατεῖες καὶ χαντακώθηκε χρόνια πολλὰ σιγοβράζοντας μέσα στὸ ζουμί της. Καὶ ἔτσι ἀντὶ γιὰ ἐκστρατεῖες ἔκανε ἐπιστρατεῖες, ἀντὶ γιὰ ὀργάνωση καὶ ξεσηκωμὸ πανελλήνιο καταγίνονταν σὲ μικροκατεργαριές, ἀντὶ γιὰ Πόλη ἔπαιρνε Λάρισα, ἀντὶ γιὰ μεγάλη ἰδέα διάλεγε μέσες καὶ ταπεινὲς ἰδέες.

Οἱ Ἑλλαδίτες πολιτικοὶ κατάντησαν νὰ συνταυτίσουν μὲ τὸ νοῦ τους κράτος καὶ ἔθνος ἢ καλήτερα μὴ μπορώντας νὰ φτάσουν στὴ γενικότητα τοῦ «ἔθνους» ἔκαμαν τὴν ἀνικανότητά τους θεωρία, γενίκεψαν τὸ νόημα «κράτος» λέγοντας· «κάθε κράτος ἔχει ἀπὸ ἕνα λαό, ἄρα καὶ τὸ Ἑλληνικὸ κράτος ἔχει Ἑλληνικὸ λαὸ καὶ λαὸς εἶναι κεῖνος ποὺ πληρόνει τοὺς φόρους.» Καὶ ἔπειτα λαός, κράτος καὶ ἔθνος ἔγιναν στὸ κεφάλι τους ἕνα. Τὸ κράτος δὲν ἦταν πιὰ πρόσκαιρο, δὲν εἶχε δημιουργηθεῖ γιὰ νὰ περιμαζέψει τὸ ἔθνος γύρω του, δὲν ἦταν σταθμὸς παρὰ τέλος, καὶ δὲν ἄργησαν οἱ καλήτεροι νὰ τὸ φανταστοῦν πῶς θὰ ἦταν ἂν γίνονταν τέλειο. Εὔκολο νὰ πλάσει τὸ μυαλό τους τὸ πρότυπο τοῦ τέλειου κράτους. Δὲν εἶχαν παρὰ νὰ στρέψουν νὰ κυτάξουν ὅποιο κράτος τῆς Εὐρώπης καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ μεγάλα, Ἀγγλία, Γαλλία, Γερμανία. Καὶ οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ νομοθέτες, ὅπως καὶ οἱ καλλιτέχνες δὲν ἔκαναν ἄλλο παρὰ νὰ ἀντιγράφουν νὰ παραφράζουν ἢ νὰ μιμοῦνται βιβλία, νόμους, συντάγματα, θεσμούς, ποιήματα ἀπὸ τὴν ξενιτιά. Καὶ ὅταν τοὺς παρασκότιζαν οἱ ἐξωμερίτες, ἔλεγαν: «Πρῶτα νὰ διοικηθοῦμε καλὰ ἐμεῖς (οἱ Ἑλλαδίτες) καὶ ὕστερα κυτάζουμε καὶ ἄλλους νὰ πάρουμε νὰ διοικήσουμε», σὰ νὰ ἦταν καμωμένο, ξετελειωμένο κράτος ἡ Ἑλλάδα, καμιὰ Ἀγγλία ἔξαφνα ποὺ ἀφοῦ ἐσιγούρεψε τὴν ἐθνική της αὐθυπαρξία γυρεύει νὰ ἁπλωθεῖ σὲ τόπους ξένους, στὴν Ἀφρική, στὴν Αὐστραλία. Μὰ δὲν ἔβλεπαν πὼς τὸ Ἀγγλικὸ κράτος ζεῖ φυσιολογικὰ μὲ τὸ νὰ ἔχει βρεῖ τὰ φυσικὰ τοῦ ἔθνους σύνορα καὶ νὰ τὰ ἔχει ξεπεράσει, ἐνῶ τὸ Ἑλλαδικὸ δὲ ζεῖ φυσιολογικὰ γιατὶ δὲν μπόρεσε νὰ περισυμαζέψει ὅλο τὸ ἔθνος, οὔτε νὰ λάβει καλὰ καλὰ συνείδηση ὡς ποῦ ἁπλόνεται ἡ φυλή. Τὸ κράτος καὶ τώρα ἀκόμη μοιάζει ὀχταποδιοῦ ποὺ δὲ νοιώθει τὰ ἄκρα του, καὶ γι' αὐτὸ παραδέρνει. Ἔπειτα σὰ βεβαιώθηκαν— χωρὶς νὰ ξέρουν ἀκριβῶς γιατὶ—πὼς δὲ μποροῦσε ἡ Ἑλλάδα νὰ κάμει οὔτε στὰ ἐσωτερικὰ ὅ,τι καὶ τὰ μεγάλα κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἔμεναν εὐχαριστημένοι καὶ μὲ τὰ πρότυπα τῶν μικρῶν καὶ ὅσο πιὸ οὐδέτερων κρατῶν, μὲ τὸ Βέλγιο, τὴ Δανία, τὴν Ἑλβετία. Φάνηκαν ἀρκετὰ συμβιβαστικοί, οἱ ἄνθρωποι.

Καὶ συνέπεια τοῦ στενεμοῦ αὐτοῦ τῶν Ἑλλαδικῶν μυαλῶν εἶναι ὁ ἐπηρεασμὸς καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων γιὰ νὰ γίνουν καὶ αὐτοὶ ὅσο ἔπαιρνε λιγότερο ἀπαιτητικοὶ καὶ πιὸ συμβιβαστικοί, λιγότερο ἀνήσυχοι καὶ φιλοτάραχοι. «Surtout, Messieurs, pas d' affaires», μὴ γεννᾶτε ζητήματα! Ἦταν σὰ νὰ τοὺς συμβούλευε ὁλοένα ἡ Ἑλλάδα: «Μονάχα ἐμένα μὴ μὲ σκοτίζετε καὶ πορεύεστε ὅπως μπορεῖτε.» Καὶ ἔγιναν λιγότερο ἀπαιτητικοὶ καὶ πιὸ συμβιβαστικοί, λιγότερο ἀνήσυχοι καὶ φιλοτάραχοι, ἐξὸν ἀπὸ τοὺς Κρητικοὺς ποὺ δὲν ἐννοοῦ-

σαν, οἱ ἀφιλότιμοι, νὰ ἡσυχάσουν ποτέ τους, μόνον ἔβαζαν σὲ μπελάδες τὸ κράτος, σέρνοντάς το πεισματάρικα σὲ μιὰν ἀποκλειστικὰ Κρητικὴ πολιτική. Ἐθνικὸ ζήτημα δὲν ὑπαρχε, μοναχὰ Κρητικό. Ἐπειδὴ ὁ Ὄλυμπος ἤτανε λημέρι κλεφτῶν, φανερόνονταν πότε πότε καὶ ζήτημα γειτονικῶν στὰ βορινὰ σύνορα λουρίδων. Μὰ αὐτὸ τὸ Κρητικὸ διαφέντευε ὅλη τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους γιὰ πολλὰ χρόνια, ἴσαμε σήμερα.

Στὴν ἄλλη Τουρκιὰ οἱ Ἕλληνες ἦταν ἔτσι· μέσα στὴν ψυχή τους βαθειὰ εἶχαν τὴ μεγάλη ἰδέα ριζωμένη, μὰ εἶδαν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κόπων καὶ ἀγώνων τοῦ ἔθνους, ἕνα κράτος μικρεμένο, ἀδύνατο καὶ σὰν ἀδιάφορο γι᾽ αὐτούς· ἐπρόσμεναν νὰ δυναμώσει, νὰ μεγαλώσει, νὰ ὀργανωθεῖ γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσει καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τὸν Τοῦρκο. Θάρρεψαν πὼς ἡ «πολιτικὴ τῶν προσθηκῶν» βασίζονταν σὲ σχέδιο φρόνιμο καὶ καλομελετημένο ἑνὸς σιγανοῦ καὶ βαθμιαίου λυτρωμοῦ ὅλου τοῦ ἔθνους, καὶ ἔκαναν ὑπομονὴ οἱ κακόμοιροι, ἀπαντέχοντας νὰ ἔρθει καὶ ἡ δική τους ἡ ἀράδα.

Συνέβηκε αὐτὸ τὸ παράδοξο, τοῦτοι περίμεναν τὴν Ἑλλάδα νὰ τούς γλυτώσει, καὶ ἡ Ἑλλάδα περίμενε μήπως τύχει καὶ σηκωθοῦν μοναχοί τους νὰ γλυτώσουν τὸν ἑαυτό τους. Ἔπειτα, μὴ δὲ βρίσκονταν τάχα ἡ Εὐρώπη νὰ κάνει στὴ χάση καὶ στὴ φέξη γεναιοδωρίες στὴ σακάτισα τὴν Ἑλλάδα ; Ποιὸς τῆς χάρισε τὰ Ἑφτάνησα ; Μ᾽ αὐτὴ τὴ φακιρικὴ σκέψη καὶ τὴν κισμετικὴ διάθεση, ὅλοι τὰ φόρτοναν ὅλα στὴν τύχη καὶ δὲν ἐστοχάζονταν κανεὶς νὰ κουνήσει οὔτε τὸ δαχτυλάκι του.

Ἡ πολύχρονη ἀπαντοχὴ ἐκούραζε τὸν κόσμο καὶ ἔσπρωχνε κάποιους ἀπὸ τοὺς ἐξωμερίτες νὰ κατηφορίζουν κατὰ τὸ συμβιβασμό, γιατί καὶ οἱ Τουρκομερίτες, σὰν ὅλους τοὺς Ἕλληνες, εἶναι πάντα ἕτοιμοι νὰ συμβιβάζονται. Οἱ συμβιβαστικοὶ τῆς Τουρκιᾶς συνέχιζαν τὴ φαναριώτικη παράδοση τῆς ἐποχῆς πρὶν ἀπὸ τὰ 1821, ἔμπαιναν στὴν Τούρκικη διοίκηση ὅσοι μποροῦσαν, ἔπαιρναν δημόσιες θέσες, κύταζαν πῶς νὰ ζήσουν καλήτερα μὲ τὸν κύριό τους.

Ὅλο τὸ ἔθνος ἔτσι πήγαινε νὰ πιστέψει πιὰ πὼς μόνη ἀλήθεια εἶναι ἡ Ἑλλαδικὴ πραγματικότητα. Τὸ ὅτι ἦταν ἀξιοδόκρυτη ἡ πραγματικότητα αὐτὴ τὸ ἀπόδειξε ὁ πόλεμος τοῦ 1897 ποὺ ξεσκέπασε ὁλότελα τὸ κράτος καὶ φανέρωσε γυμνὴ τὴν ἀσκημιά του καὶ τὴν κατάντια του.

Ἀπὸ τότε στοὺς νέους ἄρχισε μιὰ ζύμωση. Κάποιοι ἀπ᾽ αὐτοὺς ποὺ βαρέθηκαν τὴ μοιρολατρία καὶ τὴν Κρητικὴ πολιτική, βάλθηκαν ἐπίμονα καὶ ἀντίθετα μὲ τὴ θέληση τοῦ κράτους νὰ γλυτώσουν τὴ Μακεδονία ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Ἔπειτα ἅπλωσαν τὴν ἐνέρ-

γειά τους καὶ στὴ Θράκη καὶ στὴν Ἤπειρο καὶ ἄγγιξαν καὶ τὴν Πόλη.

Τότε ἔτυχε νὰ βγεῖ στὴ μέση μιὰ Τούρκικη ἐπανάσταση, συνέπεια καὶ αὐτὴ τῆς Μακεδονικῆς ἀναρχίας. Οἱ Νεότουρκοι θαρρώντας πὼς θὰ σώσουν τὴ Μακεδονία καὶ μ' αὐτὴν ὅλη τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἀπὸ τὸ χαμό, ξανάφεραν τὸ σύνταγμα στὴν αὐτοκρατορία. Οἱ λίγοι νέοι Ἕλληνες ποὺ εἶχαν τινάξει ἀποπάνω τους τὴ μοιρολατρία ἄρχισαν τότε στὴν Πόλη τὴν πολιτικὴ τῶν ἐθνοτήτων, καὶ κατάφεραν νὰ βάλουν τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος στὴν Τουρκιὰ μὲ τὸ Πατριαρχεῖο του νὰ διευθύνει τὰ ἄλλα ἔθνη ποὺ ζοῦν στὴν αὐτοκρατορία γιὰ νὰ γυρεύουν μαζί του ἰσονομία καὶ ἰσοπολιτεία γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη καὶ ἀναγνώριση τῆς ἐθνικῆς αὐθυπαρξίας τοῦ καθενός. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι νέοι στὴν Ἑλλάδα ἑτοίμασαν τὴ στρατιωτικὴ ἐπανάσταση γιὰ νὰ χτυπήσουν τὰ πολιτικὰ κόμματα ἐπειδὴ ἴσια ἴσια, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχουν πολιτικὴ ἐθνική, ἐμπόδιζαν καὶ τὸ κράτος νὰ ἐκπληρώσει τὸν ἐθνικὸ προορισμὸ καὶ τὸ ἄλλο ἔθνος στὴν Τουρκιὰ νὰ ξανοιχτεῖ στὴν πολιτικὴ τῶν ἐθνοτήτων. Αὐτὰ ὅλα ἔδειχναν πὼς ἡ νέα Ἑλληνικὴ γενεὰ καὶ μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδας εἶχε γίνει κάπως διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς πρωτητερινές.

Ἀλλὰ πρὶν ἀποτελειώσουν τὴ ζύμωσή τους καὶ πρὶν καλοβάλουν σὲ δρόμο σταθερὸ τὴν ἐνέργειά τους, ἦρθε ἀπὸ τὴν ἀποφασιστικότητα ἑνὸς πρωθυπουργοῦ μιὰ νέα ἐπιστρατεία ὄχι πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες μὰ ποὺ φανέρωσε ἀνεπάντεχα πράματα. Πάλι ἐφοβέρισε ἡ Ἑλλάδα τὴν Εὐρώπη πὼς θὰ στήσει πόλεμο τῆς Τουρκιᾶς, αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως μὲ τοὺς Σλαύους συμμάχους της, συμμάχους ποὺ τῆς προτοίμασε ἡ πολιτική τῶν ἐθνοτήτων μέσα στὸ Ὀθωμανικὸ κράτος. Ἐπρόσμενε νὰ ταραχτεῖ ἡ Εὐρώπη καὶ νὰ τὰ σταματήσει ὅλα χαρίζοντάς της τὴν Κρήτη. Μὰ ἡ Εὐρώπη δὲν τὸ κούνησε, ὁ πόλεμος ξέσπασε καί, μολονότι νίκησαν οἱ σύμμαχοι, τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦταν γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος θλιβερότατα καὶ γιὰ τὰ σλαυικὰ κράτη εὐχαριστότατα—ὅσο καὶ νὰ ἔδειχνε χαρὰ τὸ ἀνήξερο Ἑλληνικὸ κράτος ποὺ μεγάλωσε καὶ αὐτὸ λιγάκι μὲ δικό του κίνημα — ἂν δὲ γίνονταν μετὰ λίγους μῆνες καὶ δεύτερος πόλεμος, αὐτὸς ἀναμεταξὺ στοὺς συμμάχους, ὅπου περίλαμπρα νίκησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς Βουλγάρους καὶ πῆραν πίσω τόπους Ἑλληνικούς. Τὸ μίσος τὸ φυλετικὸ ξύπνησε μιὰν ἀβάσταχτη ὁρμὴ στοὺς Ἕλληνες, ποὺ ἕνας ἄξιος Βασιλιᾶς Κωνσταντῖνος ἀποφασιστικά, τεχνικὰ καὶ ἀντρειωμένα τὴν ἔκαμε νίκη καὶ δόξα.

Ὡς τόσο ἡ νίκη αὐτὴ καὶ ἡ δόξα φανερόνεται ἐθνικὴ ὄχι τόσο ἐπειδὴ ὅλων τῶν τόπων Ἕλληνες πολέμησαν, ὅσο γιατὶ ἦταν τὸ ξέσπασμα τῆς ἐθνικῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πίστης στὴ μεγαλοσύνη τῆς

φυλῆς. Αὐτὴ ἡ πίστη καὶ τὸ ὅραμα τῆς ἐθνικῆς ἀλήθειας ἔκαμε τὸ δεύτερο πόλεμο καὶ ὄχι τὰ συμφέροντα τῆς χαμηλοβλεπούσας κοντόφθαλμης πολιτικῆς τοῦ Ἑλλαδικοῦ κράτους.

Ἀποδείχτηκε μὲ τὸν πόλεμο αὐτὸ πὼς ἡ ἀλήθεια εἶναι ὄχι ἡ Ἑλλαδικὴ κρατικὴ πραγματικότητα ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος ποὺ θέλει τὴν ὕπαρξή του, καὶ ἀνοίχτηκε διάπλατα ὁ δρόμος κατὰ τὴν πολιτικὴ ἕνωση ὅλης τῆς φυλῆς. Τώρα θὰ χρειαστοῦν καὶ ἄλλοι ἀγῶνες, γιατὶ μὲ τὸ νὰ μεγάλωσε τὸ κράτος δὲ σώθηκε πιά — ὅπως τὸ νομίζουν ἴσως οἱ λεγόμενοι φρόνιμοι—ἡ θέληση καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀποκατάσταση τῆς φυλῆς.

Φανερώθηκε ἀπὸ τοὺς δύο πολέμους τοῦ 1912 καὶ 1913 πὼς ὁ Ἕλληνας γενικὰ δὲν πίστευε πιὰ στὸν ἑαυτό του, στὴ δύναμή του, στὴ ζωντανάδα του, γι' αὐτὸ καὶ ξιπάστηκε τόσο γιὰ τὶς νίκες του. Δὲν μποροῦσε νὰ φανταστεῖ πὼς εἶχε τὴ δύναμη νὰ ζήσει ἀληθινὰ καὶ νὰ νικήσει σὰν ἔθνος. Μόλις νίκησε ὅμως (καὶ θὰ νικοῦσε καλήτερα καὶ πιὸ τελειωτικὰ ἂν δὲν τὸν ἐβάραινε ἡ ἀπιστία τῶν μορφωμένων ποὺ τοῦ ἔψελνε σ' ὅλους τοὺς τόνους τὴν ἀναξιοσύνη του) ἄνοιξε τὰ μάτια του, τὰ ἔτριψε καὶ εἶδε, σὰ μαγευτικὸ φῶς, πὼς αὐτὰ ποὺ τοῦ ἔψελναν οἱ Βραχμάνες τοῦ γένους ἦταν μιὰ μεγάλη βλακία, καὶ τὸ ἔθνος εἶναι ζωντανό. Καὶ ξιπάστηκε ποὺ φανερώθηκε ζωντανὸ τὸ ἔθνος

Ἐλπίζω τὸ μάθημα αὐτὸ νὰ ἔχει θεραπευτικὴ ἀξία καὶ νὰ γιατρευτεῖ ὁ Ἕλληνας ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἀπιστία.

ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Τὸ κράτος δὲν ἔγινε γιὰ τὸ κράτος, εἰδεμὴ τί ἐνδιαφέρο θὰ εἶχε;

Εἶναι παιδὶ τοῦ ἔθνους, καρπός του, γέννημά του, καὶ γι' αὐτὸ τοῦ ἔχει κάποια σημαντικὴ ὑποχρέωση—νὰ τὸ φυλάγει. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἔθνους συνεργάστηκαν καὶ ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ πλάσουν αὐτὸ τὸ κράτος ποὺ ἔχουμε, τὸ κράτος ἔχει ἀπὸ μέρος του χρέος νὰ φυλάγει ὁλόκληρο τὸ ἔθνος ποὺ τὸ ἔπλασε. Εἶναι στενότερο τὸ κράτος ἀπὸ τὸ ἔθνος, μικρότερο τὸ παιδὶ ἀπὸ τὸ γονιό του, μὰ δὲν ἔπαψε μὲ τοῦτο νὰ ζεῖ καὶ τὸ ἔθνος ὁ μεγάλος γονιὸς ποὺ θέλει νὰ τὸν φυλάγουν.

Ἂν ἦταν νὰ κάνουμε κράτος σὰν τοὺς πολιτειακοὺς ὀργανι-

σμοὺς τῆς νότιας Ἀμερικῆς ἢ τῆς Αὐστραλίας δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ τὸ κουνήσουμε ἀπὸ κεῖ ποὺ ἤμαστε πρωτήτερα. Δὲν ἔγινε γιὰ τὰ μαῦρα της τὰ μάτια ἡ Ἑλλάδα, καὶ δὲν ἔχουν μυαλὸ οἱ πολιτικοί της ἂν δὲ νοιώθουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ κράτος ποὺ τοὺς ἔφτιασε μιὰ μέρα τὸ ἔθνος καὶ τοὺς τόδωσε στὰ χέρια τους. Κοντὰ στ᾽ ἄλλα δὲ νοιώθουν οὔτε τὸ συμφέρο τους, τοῦ κράτους τὸ συμφέρο, ἂν παραγνωρίζουν τὴ δύναμη ποὺ τοὺς δίνει ἡ ὕπαρξη τοῦ ἔθνους γύρω. Πολλὰ σημάδια δείχνουν πὼς ἴσαμε τώρα ἀκόμα ἔχουν γιὰ χαμένο ὅ,τι δὲ χωρεῖ στὸ καλούπι τοῦ κράτους καὶ δὲν ἐννοοῦν νὰ χάνουν τὸν καιρό τους γι᾽ αὐτό. Ἔτσι ὅποιο κομμάτι τοῦ ἔθνους δὲν μπορεῖ νὰ κολλήσει στὸ κράτος τὸ θεωροῦν περιττό. «Ἡ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ κράτους δὲν βαστᾶ τὴ Θράκη», ἐδογμάτισε τὶς προάλλες ἕνας πρωθυπουργός, λοιπὸν ἡ Θράκη εἶναι γιὰ πέταμα καὶ ἂς γίνει Βουλγάρικη ἢ ὅ,τι ἄλλο θέλει. Ὅμοια καὶ ἡ Τραπεζούντα πρέπει νὰ γίνει Ρούσικη γιατὶ βρίσκεται μακριὰ ἀπὸ τὸ Ἑλλαδικὸ βασίλειο. Ἄλλη λύση δὲν ὑπάρχει, ἄλλη τύχη δὲν κάνει νὰ λάβει ἡ Ἑλληνικὴ αὐτὴ χώρα. Λογιῶν λογιῶν αὐτονομίες καὶ αὐτοδιοίκησες δέν ὑπάρχουν. Ἡ ἐθνικὴ αὐθυπαρξία ὅποιων Ἑλλήνων, μὲ ὁποιοδήποτε τύπο ἢ πολιτειακὴ μορφή, δὲν κάνει νὰ φυλαχτεῖ, δὲ χρησιμεύει σὲ τίποτε ἀφοῦ δὲν ταιριάζεται μὲ τὴν κρατικὴ ἀντίληψη. Ἡ Κρήτη δὲν ἦταν χρόνια αὐτόνομη, οὔτε ἡ Σάμο. Τὸ ἔθνος δὲν ἔζησε αἰώνες καὶ στὸν Τοῦρκο ἀκόμα σκλαβωμένο. Ἡ Κύπρο δὲν εἶναι Ἑλληνικὴ μὲ τὸν Ἄγγλο κυρίαρχο.

Βέβαια ἕνα ἔθνος ἄξιο θὰ πασκίζει πάντα νὰ περιμαζωχτεῖ σ᾽ ἕνα κράτος δικό του γιὰ νὰ ζήσει καὶ νὰ κυριαρχήσει ὅπως κάθε ζωντανὸς ὀργανισμὸς τὸ θέλει, μὰ ὅταν δὲν τὸ μπορεῖ ἢ δὲν τὸ καταφέρνει ὁλοκληρωτικά, θὰ κυτάζει νὰ φυλάγεται τουλάχιστο ὅπως ὅπως ἀπὸ τὸ χαμὸ τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ του. Καὶ τότε δὲ θὰ τρέμει οὔτε τὶς ξένες κυριαρχίες, παρὰ ὅποιο μέρος τοῦ ἔθνους δὲν κατορθώσει νὰ ἐλευτερωθεῖ πολιτικὰ θὰ παλεύει μὲ τὸν κυρίαρχο ὡς ποὺ νὰ γλυτώσει μὲ κάποιο συμβιβασμὸ τὸ κεφάλι του καὶ τὴν ψυχή του, ἴσαμε ποὺ νἄρθει ὁ καιρὸς νὰ καλητερέψει καὶ αὐτὸ τὴν τύχη του, νὰ φτιάσει τὴν πολιτικὴ μορφὴ ποὺ νὰ τοῦ ταιριάζει ὅσο γίνεται ἁρμονικότερα. Μπορεῖ μάλιστα ἕνα ἔθνος, ἂν δὲν καταφέρνει νὰ κάμει τὸ ταιριαζούμενο κράτος ἀμέσως, νὰ δημιουργήσει προσώρας κράτη περισσότερα, παράδειγμα ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γερμανία. Θὰ ἔρθει μιὰ μέρα ποὺ τὰ ἐθνικὰ τοῦτα κράτη θὰ χυθοῦν σ᾽ ἕνα καλούπι μεγάλου ἐθνικοῦ κράτους. Τὰ ἐθνικὰ κράτη πηγαίνουν πάντα κατὰ τὴν ἕνωσή τους.

Μὰ αὐτὰ δὲν τὰ φαντάστηκαν, φαίνεται, οἱ ἀνιστόρητοι Ἑλλα-

δικοὶ πολιτικοί. Τὸ νὰ λὲν πὼς κάποιο τμῆμα τοῦ ἔθνους εἶναι ἄχρηστο καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ξεχαστεῖ καὶ νὰ χαθεῖ γιατὶ δὲν καταφέρνει εὔκολα ἢ σύντομα νὰ κολλήσει στὸ γνωστό τους κράτος τὸ δικό τους, ποὺ περιλαβαίνει ἄλλο τμῆμα τοῦ ἔθνους, εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέει ἕνας ἄνθρωπος : «Κόβω τὸ πόδι μου γιατὶ δὲν ἔχω ροῦχο νὰ φορέσω ἀρκετὰ μακρὺ γιὰ νὰ τὸ σκεπάσει καὶ αὐτὸ καὶ νὰ τὸ προφυλάξει ἀπὸ τὸ κρύο.» Τὸ κράτος εἶναι τὸ πουκάμισο ποὺ μπορεῖ νὰ φορέσει ἕνα ἔθνος ἄξιο γιὰ πολιτικὴ αὐθυπαρξία καὶ ποὺ κάποτε δὲν τὸ σκεπάζει ὁλάκερο. Περισσεύουν συχνὰ ἀπὸ τὸ πουκάμισο μέρη ἀσκέπαστα. Μήπως οἱ πολιτικοὶ τοῦ κράτους θέλουν νὰ τὰ κόψουν ; Μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ μὴ φορεῖ τὸ πουκάμισο αὐτὸ καὶ πάλι νὰ ζεῖ τὸ ἔθνος καὶ νὰ πορεύεται ὅπως ὅπως. Καὶ γίνεται ἀκόμη τὰ ἔθνη νὰ ἀλλάζουν πολλὰ πουκάμισα δικά τους ἢ ξένα στὴ χιλιόχρονη ζωή τους.

Γιατὶ τὸ κράτος δὲν εἶναι ἡ ζωή. Τὸ κράτος—κέντρο πολιτικὸ τοῦ ἔθνους—γίνηκε ὄχι γιὰ νὰ ζήσει αὐτὸ τὸ ἴδιο, παρὰ γιὰ νὰ φυλάξει τοῦ ἔθνους τὴ ζωή. Ὅσο γιὰ τὸ ἔθνος, αὐτὸ πρέπει, εἶναι ἀνάγκη νὰ ζήσει μὲ ὁποιαδήποτε πολιτικὴ μορφὴ ἢ μὲ πολλὲς μορφὲς καὶ ξένες ἴσως, καὶ κομματιαστὰ ἀκόμη ἂν δὲ γίνεται ἀλλοιῶς, γιὰ νὰ δημιουργήσει κάτι. Γιατὶ τὸ ἔθνος εἶναι ἡ ζωὴ καὶ θέλει νὰ δημιουργήσει. Μονάχα τὸ ἔθνος μπορεῖ καὶ δημιουργεῖ, αὐτὸ ἔχει τὴ χάρη τούτη, ἀπόδειξη πὼς δημιουργεῖ καὶ τοὺς πολιτικοὺς ὀργανισμοὺς ποὺ λέγονται κράτη. Μὰ θέλει καὶ ἄλλα νὰ δημιουργήσει. Ἡ πολιτικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἔθνους, δηλαδὴ τὸ κράτος, εἶναι ὁ ἐνδιάμεσος σκοπός του γιὰ νὰ καταφέρει ἔπειτα τὸν τελικό του σκοπό. Καὶ εἶναι τὸ κράτος τίποτα, στεῖρος, ξερὸς ρυθμιστὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔθνους, ρολόγι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, φύλακας τῶν πολιτῶν ποὺ εὐκολύνει κιόλα τὶς συναλλαγές τους, καὶ κατεργάζεται στρατοὺς καὶ στόλους γιὰ τὴν αὐθυπαρξία, τὴν κυριαρχία καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἔθνους, καὶ ὄχι βέβαια γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ξεροῦ ἑαυτοῦ του. Τὰ κράτη χάνονται, τὰ ἔθνη πολὺ σπάνια. Κάποτε τὰ κράτη εἶναι ἀδύνατα ὅ,τι καὶ νὰ τοὺς κάμεις, ἐνῶ τὰ ἔθνη τὰ σχετικὰ εἶναι ζουμερά, γερὰ καὶ δυνατά.

Ὡς τόσο τί εἶναι ἐκεῖνο, ἐξὸν ἀπὸ τὸ κράτος του, ποὺ ἔχει νὰ δημιουργήσει τὸ ἔθνος, ὁ μόνος δημιουργός ; Ποιὸς εἶναι τῶν ἐθνῶν ὁ σκοπὸς ὁ τελικός, πές τον προορισμό, πές τον ἀποστολή, πές τον ἀνάγκη ; Ὁ π ο λ ι τ ι σ μ ό ς !

Νά ἔργο ἄξιο γιὰ τὰ ἔθνη, ἔργο ἀνθρωπιστικό, ἔργο ἀληθινὰ ἀνθρώπινο. Νά ἡ δικαιολογία τῶν ἐθνῶν. Νά πῶς τὰ ἔθνη εἶναι χρήσιμα στὴν ἀνθρωπότητα. Νὰ πῶς ξεπερνοῦν τὰ σύνορά τους, ξε-

χειλίζουν, πλαταίνουν, ὑψόνονται, γεμίζουν καὶ καταχτοῦν τὸν κόσμο. Νά πῶς εἶναι ὄμορφα τὰ ἔθνη, καὶ νὰ ποῦ ἔσφαλε ὁ Χριστὸς καὶ ὁ Κάρολος Μὰρξ πολεμώντας τὰ ἔθνη. Τοῦ ἔθνους τὸ ἄνθισμα καὶ ὁ καρπὸς ὁ ὡραῖος εἶναι ὁ πολιτισμός. Δὲν εἶναι σωστὰ σωστὰ σκοπός του τὸ ἄνθισμα, παρὰ ἀνάγκη. Ἔτσι καὶ ἡ γυναίκα γεννάει καὶ τὸ φυτὸ ἀνθοβολεῖ καὶ καρποφορεῖ. Λὲς καὶ νὰ πόθησαν τὰ κρόδια τὴν ἴδια τὴ γέννησή τους, λὲς καὶ νὰ ἀνάγκασαν μὲ τὸν καϋμό τους τὰ δέντρα νὰ ὑψωθοῦν ὡς στὴν ἄνθισή τους καὶ τὴν καρποφορία.

Πολιτισμοὺς γεννοῦν τὰ ἔθνη καὶ αὐτὰ μονάχα. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξιοσύνη τους ἡ μεγάλη. Ὅσα δείχνονται ἄξια νὰ γεννοῦν πολιτισμοὺς εἶναι σημαντικὰ στὸν κόσμο, ἀξίζουν νὰ ζοῦν καὶ νὰ προκόβουν. Τὰ ἄλλα χρησιμεύουν μονάχα γιὰ δοῦλοι, γιὰ ὄργανα, γιὰ πάτημα, εἶναι οἱ σκλάβοι τῶν πολιτισμένων, τὸ ὑποπόδιο τῶν ποδιῶν τους γιὰ νὰ ἀνεβοῦν αὐτά.

Δὲ φτάνει ὅμως νὰ εἶναι ἕνα ἔθνος πολιτισμένο, πρέπει κιόλα νὰ εἶναι πολιτισμένο ἀπὸ δικό του πολιτισμό. Βέβαια κάθε πολιτισμός, ὅσο πρωτότυπος καὶ νὰ φαίνεται, βρίσκεται στ' ἀλήθεια ἐπηρεασμένος εἴτε ἀπὸ ξένους πολιτισμοὺς εἴτε ἀπὸ παλιότερους γεννημένους καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔθνος, ἢ καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μαζί. Ἄλλο ὅμως ἐπηρεασμένος ἀπὸ ξένους καὶ ἄλλο ξένος πολιτισμὸς μεταφυτεμένος σ' ἕνα ἔθνος. Εἶναι ἔθνη ποὺ δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν πολιτισμοὺς παρὰ μόνο δέχονται ξενοφερμένους καὶ τοὺς διαστρέφουν κατὰ τὸ φυσικό τους. Εἶναι καὶ ἄλλα ποὺ μήτε αὐτὸ δύνονται νὰ καταφέρουν, δὲ χωνεύουν κὰν τοὺς πολιτισμούς. Μὰ βρίσκονται καὶ τέτοια ἔθνη ποὺ ὅλοι οἱ ξένοι καὶ παλιότεροι πολιτισμοὶ ἀφομοιόνονται μέσα τους καὶ γίνονται ἀφορμὴ γιὰ νὰ προχωρέσουν πάρα πέρα, στυλοβάτης γιὰ νὰ ὑψωθοῦν, σπορὰ γιὰ νὰ καρπίσουν αὐτὰ καὶ νὰ γεννοβολήσουν τὸ δικό τους, τὸ γνήσιο πολιτισμό τους. Γι' αὐτὰ τὰ ἔθνη ὁ πολιτισμὸς δὲν πάρθηκε ἀπ' ἀλλοῦ παρὰ εἶναι καρπὸς ἐντόπιος, δὲν εἶναι πολιτισμὸς ἀπ' ἔξω ἀλλὰ ἀπὸ μέσα, ὄχι μπασμένος ἀπὸ ξένους τόπους καὶ ἔθνη παρὰ ἀπὸ τὰ τρίσβαθα τῶν σωθικῶν τους βγαλμένος.

Τὸ σχετικὸ κράτος, ἂν ὑπάρχει, ἕνα χρέος ἔχει, τὸ νὰ ἐξασφαλίζει ὅσο καλήτερα μπορεῖ τὸ ἄνθισμα τοῦ ἔθνους, γι' αὐτὸ καὶ τὸ κράτος δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ περιορίζεται στὰ στενά του σύνορα τὰ πολιτικά, οὔτε νὰ λησμονεῖ μέρη τοῦ ἔθνους ὁσοδήποτε μακριὰ ἀπὸ τὸ πολιτικό του κέντρο καὶ ἂν βρίσκονται, παρὰ χρεωστεῖ καὶ αὐτὰ τὰ μέρη τὰ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα νὰ τὰ προφυλάγει ἀπὸ τὸ χαμό τους, γιατὶ ὅλα τὰ μέρη τοῦ ἔθνους μαζί, σ' ὅποιο πολιτικὸν ὀργανισμὸ καὶ ἂν

τύχουν σφηνωμένα, δημιουργοῦν τὸν πολιτισμό του, συνεργάζονται ὅλα γιὰ τὸ μεγάλο ἄνθισμα. Δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ πεῖ τὸ κράτος: «Δὲ μὲ μέλει τί γίνεται ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά μου» γιατὶ τοῦτο σημαίνει πὼς ξεχνᾶ τὸν προορισμό του καὶ τὸ δημιουργό του. Δημιουργὸς τοῦ κράτους πάλι τὸ ἔθνος εἶναι, τὸ ἔθνος ὁλάκερο, καὶ τὸ ἔθνος πλάθει τὸ κράτος γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἔθνους, γιὰ νὰ μπορέσει ἀνενόχλητα καὶ σίγουρα νὰ βγάλει σύσωμο τὸν πολιτισμό του, νὰ πετάξει τὸ λουλούδι του.

Καὶ εἶναι ἀπαραίτητα ὅλα τὰ ἔθνη, ὄχι μόνο τὸ ἕνα, ὅσο σημαντικὸ καὶ νὰ εἶναι, οὔτε ἐκεῖνα μοναχὰ ποὺ ἀνθοβολοῦν πολιτισμούς. Καὶ τὰ βάρβαρα ἔθνη δικαιολογιοῦνται, καὶ τὰ ἄγρια, καὶ τὰ ἀδύνατα, γιατὶ γίνονται ὄργανα τῶν σκοπῶν τῶν πολιτισμένων καὶ γιατὶ δίχως αὐτὰ πῶς θὰ δοκίμαζαν τὴν ἀξία τους τὰ ἥμερα καὶ τὰ πολιτισμένα; Καὶ πῶς θὰ γνώριζαν τὸν ἑαυτό τους καὶ θὰ ἐχτιμοῦσαν τὴν ὡριοσύνη τοῦ πολιτισμοῦ τους;

Οὔτε νὰ νομίσει κανεὶς πὼς ὑπάρχει ἕνας πολιτισμὸς μονάχα. Ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι ἕνας, οὔτε γράφεται μὲ κεφαλαῖο - Π - ΕΝΑΣ Πολιτισμὸς δὲν ὑπάρχει, ὅπως δὲν ὑπάρχει οὔτε ΜΙΑ Ἐπιστήμη, οὔτε ΜΙΑ Τέχνη, οὔτε ΜΙΑ Φιλοσοφία, οὔτε ΜΙΑ Ἀλήθεια, οὔτε καὶ ΕΝΑ Ψέμα. Στὸν τόπο καὶ στὸ χρόνο καταποδιαστὰ καὶ μπλεγμένα βρίσκονται, καὶ κληρονομιοῦνται κάποτε, καὶ τὰ τσουγκρίζουν καὶ τὰ ταιριάζουν ἄλλοτε, καὶ γεννιοῦνται, ἀξαίνουν, ἀνθίζουν, μαραίνονται καὶ πεθαίνουν ὁλοένα, καὶ χορεύουν σατανικὰ μυριόχρωμους χοροὺς μέσα στὴ φωτεινὴν αἰωνιότητα οἱ ἄπειρες Ἐπιστήμες καὶ Τέχνες καὶ Φιλοσοφίες καὶ Ἀλήθειες καὶ Ψευτιὲς καὶ Πολιτισμοί. Γιατὶ νὰ σ' ἀρέσει πάντα ὁ μονισμός, ὦ ἀνθρώπινο μυαλό; Ἆραγε νὰ ἁπλοποιεῖς ἀπὸ κούραση ἢ ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ διαύγεια;

Σ' αὐτὸ λοιπὸν χρησιμεύουν τὰ ἔθνη. Καὶ ὅπως ἔτσι εἶναι φτειασμένη ἡ Γῆ ὥστε δὲν ὑπάρχει ἕνα μονάχα ἔθνος, ἔτσι οὔτε ἕνας μόνο πολιτισμὸς δὲν ὑπάρχει. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος δὲν καταλύονται στὸν ἀνθρώπινο κόσμο.

Δὲν ἐνδιαφέρει ἂν λέγεται «μεγάλη ἰδέα», παράδοση ἢ ἀλλοιῶς ἐκεῖνο ποὺ συντηρεῖ, συνταράζει καὶ ἐνθουσιάζει τὰ ἔθνη καὶ τοὺς δίνει τὸν πόθο νὰ γεννήσουν καὶ νὰ μεγαλουργήσουν, οὔτε ἂν πρωτεύουσα τοῦ κράτους ἢ τοῦ ἔθνους θὰ εἶναι πάντα ἡ Πόλη ἢ ἄλλη καμιὰ πολιτεία. Μπορεῖ ἡ «μεγάλη ἰδέα» ὅπως τὴ φαντάστηκαν καὶ τὴν ἔπλασαν οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκοκρατίας, δηλαδὴ ὁ ξαναγεννημὸς ἢ τὸ συνέχισμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, νὰ μὴ συνεπαίρνει πιὰ ἀρκετὰ δυνατὰ ὅλες τὶς ψυχὲς ὥστε νὰ σηκωθεῖ σύμφωνά της τὸ ἔθνος σύσωμο. Μπορεῖ ἀγκαλὰ ἡ «μεγάλη ἰδέα» νὰ μὴν

εἶναι καὶ τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἔκφραση τῆς πολύτιμης συναίσθησης τοῦ ἐθνισμοῦ φυτρωμένη στὶς λαϊκὲς μάζες. Μὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σημαντικὸ ἕνα ἔθνος χωρὶς κάποια μεγάλη ἰδέα ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὴν νὰ ἐνεργεῖ, ποὺ νὰ ἔχει πλαστεῖ ἀπὸ τὰ σπλάχνα του καὶ νὰ τὸ τραβᾶ ἔπειτα αὐτὸ τὸ ἴδιο πρὸς τὴν ἐκπλήρωσή της. Τὰ ἔθνη γιὰ νὰ μεγαλουργήσουν καὶ νὰ κυριαρχήσουν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔθνη σὲ τόπους καὶ σὲ χρόνους, κάτι μεγάλο πρέπει νὰ βάλουν μὲ τὸ νοῦ τους καὶ νὰ τὸ ἀποζητοῦν, ἀλλοιῶς εἶναι ἀνάξια γιὰ μεγάλα ἔργα καὶ θὰ ἀπομείνουν δοῦλοι ἄλλων ἐθνῶν, δοῦλοι πολιτικὰ ἢ πνευματικὰ καὶ ψυχικά. Ὄχι νὰ μεγαλοπιάνονται, γιατὶ ἔτσι κάνουν οἱ μικροί, μὰ σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση δική τους νὰ βλέπουν καὶ νὰ θέλουν μεγάλα.

Ἂν τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικὸ εἶναι τώρα πιὰ ἀνάξιο γιὰ μεγάλα ἔργα—γιὰ νὰ διπλοθεμελιώσει γερὸ καὶ μεγάλο κράτος μὲ σύνορά του τὰ σύνορα τῆς φυλῆς, καὶ γιὰ νὰ πλάσει ἄλλη μιὰ φορὰ πολιτισμὸ—καλήτερα νὰ μὴν ὑπάρχει. Ἂς ξεφτήσει, ἂς χαθεῖ σὰν ἔθνος, καὶ τὰ ἄτομά του ἂς γίνουν ὅ,τι θέλουν, ἂς σκορπιστοῦν στὸν κόσμον σὰν τοὺς Ἑβραίους, ἢ καὶ χειρότερα, χωρὶς συνείδηση ἢ θύμηση ἐθνικὴ καμία, ὑποπόδιο τῶν ποδιῶν σ' ἔθνη ἄλλα πιὸ ἄξια. Κάποια στερνὰ ἄνθη θὰ τὰ βγάζει καὶ τότε, μερικοὺς ἐξαιρετικοὺς ἀνθρώπους παραστρατισμένους, ξεριζωμένους, Θεοτοκόπουλους ἢ Παπαδιαμαντόπουλους ποὺ μόνο τὸ ὄνοματους θὰ εἶναι τὸ τελευταῖο σημάδι τῆς καταγωγῆς τους. Οἱ ἄλλοι ὅλοι θὰ εἶναι ἔμποροι, μπακάληδες καὶ ναυτικοὶ στὰ τέσσερα πέρατα τῆς γῆς.

Ἀλλὰ εἶναι βέβαιο πῶς ἅμα στοὺς καλήτερους τῆς φυλῆς γίνει ὁλότελα συνειδητὸ τὸ ἔθνος καὶ σιγὰ σιγὰ τὸ νοιώσουν ἔντονα καὶ ὁλοκληρωτικά, τότε καὶ κράτος φυσιολογικὰ ἀληθινὸ θὰ φτειάσουν οἱ Ἕλληνες καὶ πολιτισμὸς θὰ ἀναβρύσει πάλι ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ τὰ χώματα. Λαὸς ποὺ δείχνεται ἄξιος νὰ πολεμᾶ καὶ νὰ νικᾶ ἐνῶ ποτέ του δὲν ἦταν καταχτητικός, θὰ εἶναι ἱκανὸς καὶ νὰ λάβει ἀκέρια συνείδηση τῆς φυλῆς του καὶ νὰ δημιουργήσει ἕναν πολιτισμὸ καὶ κράτος ὄργανο τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Πάστα πρόστυχη δὲν εἶναι ὁ Ἕλληνας καὶ ξέρει νὰ βαστᾶ μέσα του ἀναμένη τὴ σπίθα ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τοὺς προγόνους του καὶ ἔχει κοντὰ σ' αὐτὸ στὰ σωθικά του τὴ λαχτάρα τῆς δημιουργίας.

ΠΗΓΗ ΖΩΗΣ

Ὁ λαὸς ὁ Ἑλληνικὸς ὁλόκληρος εἶναι πολιτισμένος, μοῦ τὸ εἶπε ἕνας Βούλγαρος ἐνῶ περπατούσαμε στὴν Ἀκρόπολη, πᾶνε χρόνια τώρα. Καὶ ἀφοῦ νικήσαμε τοὺς Βουλγάρους καὶ νοιώσαμε ὥς στὰ νύχια τὴν προστυχιά τους τὴν ἀσύγκριτη, ἄρχισαν νὰ λαλοῦν καὶ οἱ ἐφημερίδες οἱ Ἑλληνικὲς γιὰ τὸν πολιτισμὸ τῶν συγκαιρινῶν Ἑλλήνων, αὐτὲς οἱ ἴδιες ποὺ ὥς τώρα μᾶς προσκαλοῦσαν νὰ μιμηθοῦμε τοὺς Βουλγάρους, τοὺς ξένους, ἢ τοὺς ἀρχαίους, γιατὶ ἐβεβαίοναν πὼς εἴμαστε ἄγριοι ἢ τουλάχιστον ἀπολίτιστοι.

Ἡ γνήσια ζωὴ τοῦ τωρινοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶναι ἁπλή, πολλὰ πράματα δὲν τῆς χρειάζονται, ἴσως γιατὶ καὶ τὸ κλίμα εἶναι ἥμερο. Ἔχει ὅμως κάποια λεπτότητα ὁ λαὸς αὐτός, τὴ λεπτότητα κάθε εὐγενικῆς καταγωγῆς, κάθε μακρινοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἀδιάκοπα, πολλοὺς αἰῶνες, ἐνέργησε ἀπάνω του. Οἱ Πελασγοὶ ἦταν πολιτισμένοι (Αἰγαιϊκὸς πολιτισμός), οἱ Ἕλληνες ἦσαν πολιτισμένοι (Ἑλληνικὸς πολιτισμός), οἱ Μακεδόνες πολιτισμένοι (Ἑλληνιστικὸς πολιτισμός), οἱ Βυζαντινοὶ καὶ αὐτοὶ πολιτισμένοι (Βυζαντινὸς πολιτισμός). Τόσοι αἰῶνες πολιτισμὸς μπῆκε πιὰ στὸ αἷμα καὶ στὰ νεῦρα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐπότισε ὥς καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ κορμιοῦ του, καὶ τὸ μεδούλι τῶν κοκκάλων. Ὁ σκελετός, τὰ νεῦρα, τὸ αἷμα τοῦ Ρωμιοῦ μ' ὅλη τὴν ἐπιμιξία του μὲ ξένους λαούς, εἶναι παλιὰ καὶ πολιτισμένα. Εἶναι γερὸ κόκκαλο ὁ Ἑλληνισμὸς ποὺ βάσταξε ὕστερα ἀπὸ τόσους πολιτισμοὺς καὶ ταίριασε μὲ τόσες ἐναντιότητες. Νά της ἡ δύναμη καὶ ἡ ἀδυναμία τῆς φυλῆς αὐτῆς ποὺ ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες καὶ τόσους πολιτισμοὺς καὶ τόσες ἐπιδρομὲς καὶ ἐπιμιξίες ἔμεινε καὶ εἶναι Ἑλληνική.

Οἱ Ἕλληνες λοιπὸν εἶναι δουλεμένοι ἀπὸ τοὺς πολλοὺς παλιώτερους πολιτισμοὺς ποὺ πέρασαν ἀπάνω τους, πολιτισμοὺς ποὺ μὲ τὴν ἴδια τους ἰδιοφυΐα αὐτοὶ τοὺς ἔπλασαν.

Τὰ στερνὰ τὰ κύματα τὰ ἀργοπορινὰ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ξεσποῦν ἀκόμα καὶ τώρα, μὰ ὅλο καὶ πιὸ ἀδύναμα καὶ πιὸ σιγανά, σὰ νὰ σιγοπεθαίνουν στὴν ἀκρογιαλιὰ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Τὰ πρῶτα κύματα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ δειλὰ δειλὰ ἄρχισαν νὰ ξεχύνονται ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων, μὰ δὲν ἐπρόλαβαν καλὰ καλὰ νὰ φανερωθοῦν τὰ σημάδια του καὶ πλάκωσε ὁ Τοῦρκος. Ἂν δὲν ἔρχονταν ὁ Τοῦρκος νὰ μᾶς πνίξει ἔβαζε

πλώρη ἡ φυλὴ κατὰ ἕναν καινούριο πολιτισμὸ καὶ ὁ ξαναγεννημὸς ποὺ θαμποχάραζε στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων θὰ ἔπαιρνε δρόμο θὰ κόρονε καί, λίγο νωρίτερα ἢ ἀργότερα ἀπὸ τὴν Ἰταλία ἢ καὶ μαζί της, θὰ ἄνθιζε τρανὸς καὶ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή. Ὅμως, ὅπου πατήσει Τούρκου ποδάρι, τὸ εἶπαν καὶ ἄλλοι, ὄχι λουλούδι μὰ οὐδὲ χορτάρι δὲ φυτρόνει. Τὸ ἔθνος καταπλακωμένο καθὼς ἦταν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους δὲν μποροῦσε νὰ δημιουργήσει ἄλλο ἀπὸ μιὰν ἐπανάσταση. Ἔπρεπε νὰ δουλέψει ἡ στενοχώρια τόσο ὥστε νὰ ἀποζητήσει τὸ ἔθνος τὴν πολιτική του ἀνεξαρτησία πρῶτα γιὰ νὰ ξανοίξει τὸ δρόμο του καὶ νὰ ξαναδημιουργήσει κάτι. Ἀργοπόρησε λοιπὸν στὴν Ἑλλάδα ὁ ξαναγεννημὸς ποὺ στὴ Δύση ἐφούντωσε ἀπὸ τὸ 14ο ὥς στὸ 17ο αἰώνα καὶ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ σκάει πρῶτα στὴν Ἀνατολὴ στὸ 13ο ἀπάνω κάτω.

Δυὸ παράδοσες μᾶς κληροδότησε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμός, μιὰ τὴ σχολαστικὴ λογιώτατη καὶ μιὰ τὴ λαϊκὴ δημοτική. Αὐτὴ ἡ δεύτερη παράδοση εἶναι ὁ ἐσωτερικότερος καὶ γνησιότερος κρίκος ποὺ μᾶς συνεδένει μὲ τοὺς παλιότερους ἑλληνικοὺς πολιτισμοὺς ὅλους. Ἡ ἄλλη μόνο φαινομενικὰ καὶ ἐξωτερικὰ μᾶς θυμίζει τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ καὶ τὸν ἑλληνιστικὸ πολιτισμό, καὶ βαστάει ἀκόμα μερικὰ ξώφλια τῆς ψυχῆς μας ἐπειδὴ κολλήθηκε κιόλα τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ βυζαντινοῦ καιροῦ καὶ ἡ δική μας ἴσαμε τώρα. Ἡ λογιώτατη παράδοση εἶναι τὸ τελευταῖο φανερὸ ἀπομεινάρι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, σὰν ἕνα ξερὸ φύλλο ποὺ δὲν ἔπεσε ἀκόμα ἀπὸ τὸ δέντρο. Ὁ χυμὸς τοῦ δέντρου εἶναι ἡ δημοτικὴ παράδοση. Αὐτὴ ἔχει τὴν ἀρχή της πολὺ πρὶν δημιουργήσει κανέναν πολιτισμὸ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ καὶ εἶναι ἡ ζωντανὴ πηγὴ κάθε πολιτισμοῦ ἑλληνικοῦ ἀπὸ τότε ποὺ πλάστηκε ὁ Ἕλληνας στὰ ἑλληνικὰ τὰ χώματα ὥς τότε ποὺ θὰ λείψει ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Εἶναι σὰν ἕνα ζεστὸ ρεῦμα ζωῆς ποὺ περνᾶ αἰῶνες τώρα στὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ βαστᾶ μὲ τὴν αἰώνια ροή του τὴν ἑνότητα ἢ ὁμοιότητα τῆς μορφῆς της. Εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀντιδρᾶ στὴν παραμόρφωση ποὺ κάθε τόσο ἐξωτερικὲς ἐπιρροὲς πολεμοῦν νὰ τῆς καθίσουν. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ δέχεται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιρροὲς ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἀφομοιώσει καὶ ἀμπώχνει ὅ,τι τῆς εἶνε ἀληθινὰ ξένο καὶ θὰ χαλοῦσε τὴν ἀρχικὴ μόρφή της. Σὰ θηλυκὴ ποὺ εἶναι, βρίσκεται πάντα ἕτοιμη νὰ δεχτεῖ τὸ φέλιασμα τῶν πολιτισμῶν παλιῶν καὶ νέων ἀπ᾿ ὅπου καὶ ἂν ἔρχονται. Μὰ σὰν ἀρσενικὴ πάλι ποὺ εἶναι, ἀντιδρᾶ καὶ βγάζει κάτι δικό της μεταμορφόνοντας καὶ τὰ ξένα στοιχεῖα ποὺ δέχτηκε. Ὅπως οἱ ξένες λέξες μπαίνοντας στὴ γλώσσα μας ἀφομοιόνονται παίρνοντας κατάληξη ἑλ-

ληνικὴ καὶ γενάμενες πιὸ λεπτὲς στὴν προφορά, ἔτσι καὶ κάθε ἄλλο ξένο στοιχεῖο μπαίνοντας στὴν ψυχή μας μεταμορφόνεται γιὰ νὰ ταιριάσει μὲ τὴν ἑλληνικὴ τριγυρισιά της.

Ὡς τόσο ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ποὺ διψάει ἀπὸ τὴν ἀρχή της γιὰ κάτι καλήτερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό της, ποὺ ὅλα τὰ προσέχει καὶ λαχταρᾶ νὰ γνωριστεῖ μὲ ὅλα, καὶ μαθαίνοντας τὸν κόσμο νὰ τὸν καταχτήσει, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ποὺ ἀνοίγει γιὰ νὰ δεχτεῖ καθετὶ ἀνθρώπινο, μόνο τοὺς πολιτισμοὺς ἐχτιμᾶ ἀληθινὰ καὶ καταδέχεται, αὐτοὺς καταπιάνεται, τὰ ἄλλα ὅλα τὰ ἔχει γιὰ κατώτερα εἴδη. Τὰ δοκιμάζει γιὰ νὰ τὰ ἀρνηθεῖ ἔπειτα, γιατὶ θέλει νὰ ξέρει τὸ τί ἀρνιέται. Ὅσο δουλεμένη καὶ νὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς παλιώτερους πολιτισμούς, φτάνει νὰ καλλιεργηθεῖ πάλι καὶ θὰ ξέπετάξει ξανὰ τὸν ὡραῖον ἀνθό, θὰ ἀνθίσει ἕναν πολιτισμὸ γιατὶ βαστᾶ στὸ βάθος της τὴν πρωτινὴ πνοὴ ποὺ ἔλαβε γιὰ νὰ ζήσει, νὰ αὐξήσει καὶ νὰ προκόψει.

Ἡ δημοτικὴ παράδοση εἶναι μέσα μας σὰν τὸ χνάρι τῆς ψυχῆς μας, αὐτὴν ἀκολουθώντας καὶ ἀνεβαίνοντας βρίσκουμε τὴν ψυχή μας, τὴν ἀληθινὴ πηγὴ τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Ἡ δημοτικὴ παράδοση θὰ μᾶς ὁδηγήσει νὰ ζυγώσουμε ὡς στὴν πηγὴ αὐτὴ τῆς ζωῆς καὶ νὰ ποτιστοῦμε. Γιὰ νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ ψυχή μας πρέπει νὰ γνωριστοῦμε πρῶτα μ᾽ αὐτὴν ὅσο παίρνει καὶ γιὰ νὰ γνωριστοῦμε ἔχουμε ὁδηγήτρα τὴν παράδοση τὴ δημοτική. Μὰ ἐνῶ εἶναι δική μας πῶς δὲν τὴ γνωρίζουμε; Μᾶς τὴν ἐθόλωσαν ἡ λογιώτατη παράδοση καὶ ἡ εἰσβολὴ ἑνὸς ξένου, τοῦ εὐρωπαϊκοῦ λεγόμενου, πολιτισμοῦ, τόσο ποὺ πήγαιναν νὰ πνίξουν τὴ δημοτικὴ παράδοση, καὶ θὰ τὴν ἔπνιγαν ἂν δὲν ἦταν ἑφτάψυχη.

Μόλις οἱ Ἕλληνες κατάφεραν τὸ καλήτερο ποὺ εἶχαν τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀξιοσύνη νὰ κάμουν τὸν ἀρχαῖο καιρό, κατάντησαν νὰ προσπαθοῦν νὰ ξανακάνουν ὁλοένα τὸ ἴδιο, ἀλλὰ ἐπειδὴ στὸ ἀναμεταξὺ ἄλλαξαν δὲν μπόρεσαν πιὰ οὔτε κὰν τὸ ἴδιο νὰ καταφέρουν καὶ κάθε μέρα ἔκαναν χειρότερα. Ὅταν δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ πάει πάρα πέρα, δὲ στέκεται στὴ θέση ποὺ ἔφτασε, μόνο πάει πίσω. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ ξεπεσμοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης καὶ πολιτικῆς ζωῆς, ἡ ἀττικιστικὴ λογιώτατη παράδοση φώλιασε στὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἄρχισε νὰ περπατεῖ παράλληλα μὲ τὴ ζωντανὴ τὴ λαϊκὴ παράδοση, δηλαδὴ μὲ τὴ ζωή, ἢ καὶ νὰ τῆς μπαίνει στὸ δρόμο της. Ἀπὸ τοὺς Ἀλεξαντρινοὺς ἴσαμε σήμερα δὲν ἔπαψε ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀναμεταξὺ στὶς δυὸ παράδοσες καὶ πότε ἡ μία νικοῦσε πότε ἡ ἄλλη, ἡ λογιώτατη περισσότερο ἀπὸ τὴ λαϊκὴ στὴ λογοτεχνία. Καὶ βρέθηκαν βέβαια πολλοὶ γραμματισμένοι στὶς δυὸ χιλιάδες χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότε νὰ γράψουν τὴ φυσικὴ ὁ καθένας γλώσσα τοῦ καιροῦ του

καὶ νὰ μὴν ἔχει στραμένα κατὰ πίσω τὰ μάτια, παράδειγμα ἕνας Πολύβιος, οἱ Εὐαγγελιστές, ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ Πτωχοπρόδρομος, ὁ Διγενῆς Ἀκρίτας, τὸ Χρονικὸ τοῦ Μωριᾶ, οἱ Κρητικοὶ τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰώνα, μερικοὶ Ἑφτανησιῶτες, τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ παραμύθια.

Ἀλλὰ πολὺ περισσότεροι, θαμπωμένοι ἀπὸ τὸ «ἀρχαῖον κάλλος» ἔγραψαν προσέχοντας κατὰ πίσω καὶ περιφρονώντας τὴ συγκαιρινή τους γλώσσα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ καιροῦ τους, τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους. Οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ οἱ ποιητὲς τῆς ἐκκλησίας συνέδεσαν καὶ τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἐκκλησία μὲ τὴ λογιώτατη γλώσσα, πρᾶμα ποὺ δυνάμωσε ἀκόμα περισσότερο στὴ συνείδηση τοῦ ἔθνους τὴ λογιώτατη παράδοση. Τὸ κράτος, καὶ αὐτό, σὰν ἄλλαξε τὴν ἐπίσημή του γλώσσα τὴ λατινική, μεταχειρίστηκε μιὰν ἑλληνικὴ γλώσσα γιὰ ἐπίσημη ποὺ δὲν ἦταν ποτὲ ἡ συγκαιρινὴ μιλημένη γλώσσα. Καὶ ἀφοῦ κράτος, ἐκκλησία καὶ γραμματισμένοι—ἡ διανοητικὴ δηλαδὴ ὀλιγαρχία ποὺ πάντα ὡς στὰ τώρα ὅριζε τὰ ἔθνη μὲ τὴν παντοδυναμία τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ—εἶχαν γιὰ λάβαρο τὴ λογιώτατη παράδοση, δὲν ἦταν μπορετὸ νὰ ξεμυτίσει κὰν στὴ λογοτεχνία καὶ στὴν ἐπίσημη ζωὴ ἡ λαϊκὴ παράδοση.

Ἀπεναντίας σὲ μερικὲς ἄλλες τέχνες, ὅπως στὴν ἀρχιτεχτονική, στὴ ζωγραφική, στὴ μουσική, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν ἀποτείνονται τόσο στοὺς γραμματισμένους ὅπως ἡ λογοτεχνία ὅσο στὸ λαό, ἡ ἀνάγκη τὸ ἔφερε καὶ νίκησε ἡ ζωή, καὶ ἀφότου ἡ ζωὴ ἔγινε χριστιανική, ἄλλαξε δηλαδὴ θρησκεία, ἐγέννησε πολὺ σύντομα, στὴν ἀρχὴ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καινούριους, πρωτότυπους καὶ τέλειους στὸ εἶδος τους τύπους καὶ μορφές, τὴ βυζαντινὴ ἐκκλησία, ζωγραφικὴ καὶ ψηφιδωτά, τὴ βυζαντινὴ μουσική, καὶ τὴ λαϊκὴ μουσικὴ καὶ ποίηση καὶ τὰ παραμύθια. Ἔτσι καὶ στὴ σπιτικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ δὲν ἔλειψε οὔτε μιὰ στιγμὴ ἡ δημοτικὴ παράδοση, ἐκείνη ποὺ ταπεινὴ ἀπὸ γονιὸ σὲ παιδὶ μεταδίδεται, καὶ ἡ δύναμή της ξεπροβάλλει πάντα ἀνίκητη ὅσο καὶ νὰ μὴν καταδέχεται νὰ τὴν προσέξει ὁ γραμματισμένος. Καὶ ὁ ἀφορισμός της ἀπὸ τοὺς γραμματισμένους δὲν τὴν ἐμπόδισε νὰ ὑπάρχει πλούσια καὶ ζουμερὴ καὶ νὰ τραβᾶ τὸ δρόμο της σὰ ρεῦμα ζεστὸ ἀπὸ χυμοὺς ὁλοζώντανους. Τὸ μόνο ποὺ κατάφερε ἡ λογιώτατη παράδοση ἦταν ποὺ περιόρισε τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ Ἕλληνα γιὰ δύο χιλιάδες χρόνια, καὶ τὸν ἐμπόδισε νὰ φανερώσει ἐλεύτερα τὴν πρωτοτυπία του στὸ πνεῦμα καὶ στὴ λογοτεχνία τῶν δυὸ πολιτισμῶν ποὺ ὑπόφεραν καταποδιαστὰ τὴν ἐπιρροή της (τοῦ Ἑλληνιστικοῦ δηλαδὴ καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ.)

Καὶ ἦρθε, μετὰ τὴν ἀναγέννηση στὴ Δύση, ὁ εὐρωπαϊκὸς πο-

λιτισμὸς μὲ τὸ θαυμασμό του γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ μὲ τὴν περιφρόνησή του γιὰ τὸ ξεπεσμένο, ὥς ἐνόμιζαν στὴν Εὐρώπη, γένος τῶν Γραικῶν, νὰ δυναμώσει στὴ συνείδηση τῆς λογιώτατης ὀλιγαρχίας τοῦ ἔθνους τὴν καταφρόνια γιὰ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ ψυχή του. Τὸ ἔθνος δὲ δημιουργοῦσε πιὰ πολιτισμὸ ἀφότου πῆραν τὴν Πόλη οἱ Σταυροφόροι. Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ποὺ ἀπὸ τότε ξανάρχιζε νὰ ἀναταράζει τὰ φτερά της γυρεύοντας νὰ ξαναφανερώσει τὴ δύναμή της δὲν εἶχε προφτάσει νὰ ἀνθίσει πάλι γιατὶ δὲν τῆς ἔδωσε καιρὸ ἡ πολιτικὴ δύναμη τοῦ κράτους ποὺ ξέπεφτε, κι᾽ ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι νὰ τὴν καταπλακώσουν. Μέρη τοῦ ἔθνους ἔμεναν ὑποταγμένα στὴ βενετσιάνικη κυριαρχία. Μπρὸς στῶν βαρβάρων τὴ βαρβαροσύνη ἔλαμπε σὰν κάτι ἀνώτερο καὶ πιὸ ποθητὸ ὁ νεογέννητος καὶ πιὸ σύγχρονος ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸς τῶν Εὐρωπαίων. Οἱ μορφωμένες τάξες τοῦ ἔθνους—ὅπως οἱ Φαναριώτες καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔτυχε νὰ ζοῦν στὴ Δύση—καὶ οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν ποὺ καὶ μετὰ τὴν Τούρκικη κατάχτηση ἔμειναν στὰ χέρια τῶν Βενετσιάνων—ὅπως οἱ Ἑφτανησιώτες καὶ οἱ Κρητικοί—ἐδέχτηκαν πρώτες τὴν ἐπίδραση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, φωτίστηκαν σὰν κορυφὲς ποὺ ἦταν ἀπὸ τὶς ἀχτίδες τοῦ νέου ἥλιου. Μὰ ὁ ξένος αὐτὸς πολιτισμός, ἐνῶ στὸ Φανάρι περιορίστηκε στοὺς μορφωμένους μὲ τὴ λογιώτατη παράδοση, στὰ Ἑφτάνησα καὶ στὴν Κρήτη βρῆκε τὴ δημοτικὴ παράδοση πιὸ ἐλεύτερη καὶ καθάρια καὶ τῆς κολλήθηκε καὶ ἔγινε λαϊκότερος. Ὅσο γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Εὐρώπης αὐτοὶ πῆραν καὶ παίρνουν ἀκόμα ὁ καθένας τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἔθνους ὅπου μένουν, καὶ ἡ ξενικὴ αὐτὴ ἐπίδραση συμμορφόνεται κατὰ κάποιον ἰδιαίτερο τρόπο στὸν καθένα, μὲ τὸ νὰ ἑνόνεται μὲ τὸν ὑποσύνειδο βυζαντινὸ πολιτισμό τους. Ὅ,τι στοιχεῖο ἀπὸ τὸν ξένο πολιτισμὸ στὸ διάστημα τῶν αἰώνων ἀφομοιώθηκε ἀπὸ μέρος τῶν μορφωμένων, εἶναι καλὰ χωνεμένο καὶ μεταμορφωμένο συνάμα σύμφωνα μὲ τὴν ἐθνικὴ ψυχή. Ἀφομοίωση θὰ πεῖ συνταίριασμα τοῦ ξένου μὲ τὸ δικό, ἔτσι ποὺ τὸ ξένο δὲ θρονιάζεται ἀτόφυο μέσα μας παρὰ μεταμορφόνεται ἀκουμπώντας καὶ ξεθωριάζοντας ἀπάνω μας ἢ ποτίζοντάς μας.

Τότε ποὺ ἐλευτερώθηκε ἕνα μέρος τοῦ ἔθνους ἡ ἐκκλησία καὶ οἱ γραμματισμένοι Φαναριώτες δὲν ἔπαψαν νὰ κρατοῦν σὰν κάρα ἁγίου τὴ λογιώτατη παράδοση, ἂν καὶ πολλοὶ ἀπὸ κείνους ποὺ ἔγραφαν ἔκαναν κάποια συγκατάβαση πρὸς τὴ ζωὴ ἀνακατόνοντας ἀρκετὰ ζωντανὰ στοιχεῖα στὴ γλώσσα τὴν ἀρχαία, τόσα μόνο ὥστε νὰ μὴ χάσει τὴν ἀρχαιοφάνειά της γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ μᾶς καταριοῦνταν καὶ οἱ Φιλέλληνες μαζὶ μὲ τοὺς προγόνους. Ἀπὸ τὴ συγκατάβαση αὐτὴ βγῆκε ἡ λεγομένη καθαρεύουσα ποὺ τὴν πῆρε καὶ τὸ καινούριο κρά-

τος γιὰ ἐπίσημή του γλώσσα καὶ ἔγραψε σ' αὐτὴ τὰ πολιτεύματα καὶ τοὺς νόμους του. Μόνον οἱ Ἑφτανησιώτες ἄρχισαν νὰ μεταχειρίζονται σὲ μερικὰ εἴδη λογοτεχνίας καὶ τὴν ὁλοζώντανη γλώσσα τοῦ λαοῦ παίρνοντάς την ἀπὸ τὰ Ἠπειρωτικὰ καὶ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια. Καὶ ὅπως ὁ φιλελληνισμὸς καὶ ἡ ἀρχαιομανία τῶν Εὐρωπαίων καὶ ἡ ὅμοια ἀρχαιομάνία τῶν γραμματισμένων Ρωμιῶν ἔπλαθαν τὴν ἀντίληψη μιᾶς μικρῆς Ἑλλάδας στενεύοντας τὰ σύνορα τῆς φυλῆς καὶ ταιριάζοντάς τα μὲ τὰ σύνορα τῆς ἀρχαίας, ἐνῶ ὁ λαὸς εἶχε ζωντανὴ μέσα του σὰν πόθο ἐθνικὸ πάντα τὴ βυζαντινὴ παράδοση τῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι καὶ στὰ ἄλλα, ἐνῶ ὁ λαὸς κρατοῦσε τὴ δημοτικὴ παράδοση, οἱ γραμματισμένοι μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἀρχαιόμαθων Φιλελλήνων δραματίζονταν μὲ τὸν ἀρχαῖο Ἑλληνισμὸ στενεύοντας τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους. Καὶ οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ γραμματισμένοι Ἕλληνες ἐπρόβαιναν μὲ τὸ μυαλό τους κατὰ κάποιαν ἀφαίρεση. Ἡ νέα Ἑλλάδα ἦταν κατευθεῖα συνέχεια τῆς ἀρχαίας, τὰ ἐνδιάμεσα δύο χιλιάδες χρόνια μὲ τοὺς δυὸ Ἑλληνικοὺς πολιτισμούς τους ἦταν σβυσμένα, Ἀλεξαντρινὰ κράτη καὶ πρὸ πάντων Βυζαντινὸ κράτος δὲν εἶχαν ὑπάρξει.

Ὅλα εἶχαν φτωχήνει τόσο μέσα στὴν ψυχὴ τῶν μορφωμένων τοῦ ἔθνους, ποὺ δὲν ἐστοχάστηκαν ὅτι μποροῦσαν νὰ στραφοῦν ἀλλοῦ παρὰ στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ γυρέψουν πρότυπα καὶ γιὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους καὶ γιὰ τὴ διοίκηση καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωή. Ἡ ζωντανάδα τους ὣς τόσο, ὅσο στενεμένη καὶ μαργωμένη καὶ ἂν ἦταν, ζητοῦσε καὶ ἄλλο κάτι πιὸ σύγχρονο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο καὶ πιὸ σύμφωνο μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό, μὰ ἐπειδὴ ὁ λογιωτατισμὸς τοὺς εἶχε ξεράνει καὶ ἀποτυφλώσει πρὸς τὴ γύρω ζωὴ καὶ τὴν ἀληθινή της παράδοση, δὲν μποροῦσαν νὰ φανταστοῦν πὼς εἶχε μέσα του τὸ ἔθνος τὴ δύναμη νὰ συγχρονιστεῖ μὲ τὶς νεώτερες ἀνάγκες δίχως τὴ βοήθεια τῶν ξενοφερμένων ἰδεῶν καὶ καλήτερα παρὰ μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν Φράγκων. Καὶ γύρισαν τὰ μάτια τους πρὸς τὴ Δύση. Βέβαια ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἀπὸ αἰῶνες ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὴν Ἀνατολὴ καὶ ἀνθίζοντας τὴν ἐπηρέαζε κάπως, ἀφοῦ ἐπηρεάστηκε καὶ αὐτὸς στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ βυζαντινό. Μὰ ἡ ἐπιρροὴ αὐτὴ δὲ θὰ ἦταν τόσο μεγάλη καὶ βλαβερὴ ἂν οἱ ἀνώτερες τάξες τοῦ ἔθνους δὲν τὴν προκαλοῦσαν νὰ ἔρθει καὶ νὰ μᾶς καβαλικέψει.

Ὁ ξενοφερμένος Βασιλιᾶς μὲ ὀργανωτὲς χοντροὺς Βαυαρέζους ἀντίγραψαν νόμους φράγκικους καὶ συντάγματα ἰσοπεδωτικά, τοὺς νέους τοὺς ἔστελναν στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ σπουδάσουν εὐρωπαϊκά, καὶ ἅμα ξαναγύριζαν μὲ ἕνα δίπλωμα στὸ χέρι τοὺς εἶχαν γιὰ θεούς. Οἱ μικροὶ αὐτοὶ διπλωματοῦχοι θεοί, καταφουσκωμένοι ἀπὸ ξένη

μάθηση κακοχωνεμένη, πολεμοῦσαν νὰ κλονίσουν ἀκόμα περισσότερο τὴν πεποίθηση τῶν Ρωμιῶν στὸν ἑαυτό τους, ὁ γερμανομαθημένος ἀρχιτέχτονας μετάφερνε μαζί του ἀπὸ τὴ Γερμανία δείγματα σπιτιῶν, ὁ γαλλομαθημένος ράφτης μόδες, ὁ φραγκοπασαλειμένος νομικὸς νόμους καὶ ὁ διαβασμένος ποιητὴς στίχους ρωμαντικούς. Καὶ ὅ,τι ἔφτανε ἴσα ἀπ' τὴν Εὐρώπη ἐφάνταζε καὶ λαμποκοποῦσε, ὅ,τι ἐντόπιο ἦταν περιφρονημένο. Στὴν Εὐρώπη φώλιασε ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη, ἐκεῖ λοιπὸν φυτρόνει καὶ κάθε τελειότητα. Ὅποιος δὲν πῆγε στὸ Παρίσι δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Οἱ τέλειοι κορσέδες γίνονται στὸ Παρίσι, τὰ τέλεια κράτη πάλι ἐκεῖ κατασκευάζονται, καὶ δὲν εἶναι κανεὶς ἐπιστήμονας ἂν δὲν πῆγε στὴν Εὐρώπη καὶ ἂν γυρίζοντας μὲ δίπλωμα δὲ μετάφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἢ τὰ γερμανικὰ κανένα ἐπιστημονικὸ σύγγραμα ἂς εἶναι καὶ τιποτένιο. Ὁ νομοθέτης φραγκοφερμένος καὶ αὐτὸς ἢ τουλάχιστο φραγκομαθημένος ἐτσάκισε μὲ νόμους τὰ φυσικὰ τοῦ Ρωμιοῦ, τὴν κοινοτικὴ ζωή, ἀντὶ νὰ τὴ μελετήσει καὶ νὰ τὴν καλητερέψει καὶ ἀπάνω της νὰ θεμελιώσει τὸν κρατικὸ μηχανισμό, τὴν κατασύντριψε γιατὶ στὴ Βαυαρία δὲν ὑπάρχουν κοινότητες. Ἡ ξενομανία τοῦ κράτους ἔφτασε σὲ τέτοιο σημεῖο ποὺ ἔστειλε στὴν Εὐρώπη καὶ κορίτσια νὰ μάθουν . . . νοικοκυρική!

Τὸ μόνο ποὺ θέλησαν νὰ κρατήσουν ἑλληνικό, καὶ αὐτὸ ὅμως ὄχι νεοελληνικό, ἦταν οἱ τύποι, ἡ φάτσα, ἡ ἐξωτερικὴ μορφή, καὶ βάφτισαν μὲ ἀρχαιόπρεπα ὀνόματα τοὺς θεσμοὺς καὶ τὶς διάφορες θέσες καὶ ἀξιώματα. Φτάνει νὰ λέγονταν κάτι «δῆμος» καὶ ἦταν ἀμέσως ἑλληνικό, «σύνταγμα» καὶ ἦταν καλό, «βουλευτὴς» καὶ ἦταν γνήσιο. Ἔτσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πρωτητερινὰ χρόνια ἄρχισαν καὶ τοὺς βάφτιζαν Περικλῆδες, Θεμιστοκλῆδες, Σωκράτηδες, Δημοσθένηδες, νομίζοντας πὼς θὰ τοὺς ἔφτιαναν ἔτσι γνήσιους ἀπόγονους τῶν ἀρχαίων ποὺ τοὺς ἐσπούδαζαν ὥς τόσο στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ τοὺς τελειοποιήσουν.

Καὶ ἀρμένιζε ἡ Ἑλλάδα ὅλη καταΐσα κατὰ κάποιον ἀρχαιόμορφο καὶ ξενότροπο μαϊμουδισμό, ποὺ ἔκαμε τὸ ἑλληνικὸ μυαλὸ νὰ παραδέρνει σὲ μιὰ λιμνοθάλασσα ἀπὸ ἰδέες παλιὲς καὶ νέες.

Ἴσως, ἐκεῖ ποὺ κατάντησαν τὰ πράματα, νὰ πρέπει τώρα νὰ χωθοῦμε βαθύτερα ἀκόμη στὸ λουτρὸ τοῦ ξένου σύγχρονου πολιτισμοῦ ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτὸ τὸ δρόμο πήραμε, καὶ μιὰν ὥρα ἀρχήτερα νὰ τὸν μπουχτίσουμε. Καὶ πρέπει κοντὰ σ' αὐτὸ νὰ ἔρθει ὁ κόρος καὶ τοῦ δικοῦ μας τοῦ παλιότερου πολιτισμοῦ, τοῦ βυζαντινοῦ, ποὺ μᾶς κληροδότησε τὸ λογιωτατισμό. Δηλαδὴ χρειάζεται χώνεμα τῶν ξένων στοιχείων, ξεπεσμὸς καὶ ξεθώριασμα τῆς λογιώτατης παράδοσης καὶ γνωρισμός μας τέλειος μὲ τὶς πηγὲς τῆς νεοελληνικῆς

ζωῆς, μὲ τὴ δημοτικὴ παράδοση ποὺ εἶναι καὶ ὁ μόνος γνήσιος καὶ βαθὺς σύνδεσμος μὲ τοὺς παλιότερους πολιτισμούς μας. Καὶ τότε θὰ ἔχει ξαναχυθεῖ ἡ ψυχή μας σὰ μέσα σὲ χυτήριο. Τότε μονάχα θὰ ἔχουμε λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ξενολατρεία καὶ τὴν ἀρχαιομανία, τότε θὰ βροῦμε τὴ γραμμὴ τῆς ζωῆς μας τὴ γνήσια, καὶ τότε θὰ ἔρθει ὁ καιρὸς νὰ ἀναβρύσει ἀπὸ τὰ σωθικά μας ὁ νέος Ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὁ ἀληθινός, ὁ δικός μας· ὁ ξεσκολισμένος καὶ ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ δικά μας καὶ ἀπὸ τὰ ξένα ὅλα.

ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΜΕΝΑ

Διαβαίνοντας κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, μιὰ μέρα Σεπτεμβριανὴ ἡλιολουσμένη καὶ δροσερή, στοχάστηκα πὼς καθάριοι ἀπὸ κάθε περασμένο πρᾶμα καὶ λυτρωμένοι ἀπὸ κάθε θύμηση πολύχρονης ἱστορίας καὶ ἀπὸ κάθε πίεση ξένου σύγχρονου πολιτισμοῦ, ἔπρεπε οἱ Ἕλληνες νὰ ρίχνονται στὴ ζωή, λαφρύτατοι, ἐλεύτεροι, καὶ νὰ τὴν πλάθουν ὅπως τὴ θέλουν αὐτοί. Μὰ ποῦ εἶναι το ; Μιὰ παιδεία τέτοια φαντάστηκα, ποὺ οἱ Ἕλληνες θὰ ξεσκολνοῦσαν ζωντανὰ πλάσματα καὶ τίποτε ἄλλο, χωρὶς ἱερὴ ἱστορία, χωρὶς ἱστορία, χωρὶς θρησκεία καθιερωμένη καμία, χωρίς τὴν παραμικρὴ θύμηση περασμένου καιροῦ ἢ πολιτισμοῦ ποὺ νὰ τοὺς βαραίνει, παρὰ μόνο μ' ἕνα πλούσιο θρησκευτικὸ αἴσθημα ζουμερό, ποὺ θὰ τοὺς ἀποκάλυπτε ὅλες τὶς ὀμορφιὲς τῆς ζωῆς, τότε θὰ ἦταν φρέσκοι οἱ Ἕλληνες καὶ νέοι καὶ δροσεροὶ καὶ ἄφοβοι καὶ μελλοντικοί. Δὲ θὰ τοὺς ἔδενε τίποτα μὲ τὰ περασμένα γιατὶ δὲ θὰ γνώριζαν τοὺς δεσμούς τους μ' αὐτὰ γιὰ νὰ νοιώθουν τὸ βάρος τῶν δεσμῶν τους. Θὰ εἶχαν λησμονήσει.

Μὰ αὐτὰ εἶναι ἀδύνατα. Καὶ μνημονικὸ ἔχει ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸν συνεδένει μὲ τοὺς ἀλλοτινοὺς ἀνθρώπους καὶ τοῦ θυμίζει τὰ περασμένα πράματα, καὶ ἄθελά του κληρονομᾶ τὴν ψυχὴ τῶν ἀποθαμένων εἴτε τὸ ξέρει εἴτε ὄχι, καὶ γύρω του ὁλοένα γεννιοῦνται, ζοῦν καὶ πεθαίνουν ἄνθρωποι κάθε ἡλικίας καὶ κάθε γένους καὶ κάθε φυλῆς ποὺ τὸν ἐπηρεάζουν ἢ τοὺς ἐπηρεάζει, ἔτσι ποὺ ἐνῶ λέγω ἔξαφνα πὼς τούτη τὴν ὥρα τὸ ἔθνος μου βαστᾶ δέκα ἑκατομύρια ἄτομα στὴ μάντρα του καὶ ἡ γῆ δυὸ δισεκατομύρια, τὰ δέκα αὐτὰ ἑκατομύρια καὶ τὰ δισεκατομύρια τῆς γῆς εἶναι κινητὰ καὶ ὄχι ἀκίνητα, εἶναι ἄγνωστα καὶ ὄχι γνωστά, νοιώθω μονάχα τὸ βάρος τους ἀπάνω μου ἢ τὴ δύναμή μου σ' αὐτὰ ἐπάνω, χωρὶς νὰ τὰ ξεχωρίζω ἕνα ἕνα, εἶναι μπλεμένα μὲ χίλιους μύριους δεσμοὺς ἀναμεταξύ τους καὶ μαζί μου καὶ μπορεῖ μίαν ἄλλη ὥρα τῆς ζωῆς μου νὰ εἶναι περισσότερα

ἢ λιγότερα μὰ στὸ διάστημα τῆς ζωῆς μου εἶναι ἄπειρα καὶ ἀτέλειωτα ὅπως ἀνεξάντλητα εἶναι καὶ τὰ ρεύματα ποὺ μὲ ἑνόνουν ἢ μὲ χωρίζουν ἀπ' αὐτὰ καὶ ἀναμεταξύ τους. Καὶ δὲν παύουν νὰ ζοῦν μὲ τὸ θάνατό μου. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πλάσμα ξεμοναχιασμένο, ξεκρέμαστο, οὐρανοκατέβατο καὶ ἄτομο, παρὰ μόνο κύτταρο τῆς ζωντανῆς μάζας τῆς ἀνθρωποσύνης, δεμένο μὲ ἀναρίθμητα νήματα κατὰ κάθε διεύθυνση καὶ πρὸς τὰ περασμένα καὶ πρὸς τὰ ἐρχόμενα, πιεζόμενο ἀπὸ δῶ, σκουντιούμενο ἀπὸ κεῖ καὶ ὁρίζοντας ἀλλοῦ. Καὶ αὐτὸ τὸ κάθε κύτταρο τῆς ἀνθρωποσύνης ἔχει μέσα του μιὰ πνοή, ὅμοια καὶ ὥς τόσο ξεχωριστὴ ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὴν ἀρχικὴ πνοὴ ποὺ πῆρε ἀπὸ τοὺς γεννήτορές του σὰ γεννήθηκε, ποὺ θέλει καὶ αὐτὴ νὰ ἁπλωθεῖ καὶ νὰ κυριαρχήσει ἀπάνω στὰ ἄλλα, καὶ ποὺ θὰ τὴ μεταδώσει στὰ παιδιά του.

Νὰ θυμᾶται τὰ περασμένα; Νὰ τὰ λησμονεῖ; Εἴτε τὰ θυμᾶται, εἴτε δὲν τὰ θυμᾶται, τὰ ἔχει μέσα του, κληρονομημένα, καὶ αὐτὰ τὸν ὁρίζουν. Γι' αὐτὸ λὲν πὼς οἱ πεθαμένοι μᾶς κυβερνοῦν. Καὶ οἱ πεθαμένοι εἶναι οἱ «πλείονες», καὶ μεῖς οἱ λιγότεροι ἀνάγκη πᾶσα νὰ ὑποχωροῦμε στὴν πίεση τῶν περισσότερων ἀφοῦ κιόλα ἀπ' αὐτοὺς πήραμε τὴν πνοὴ τῆς ζωῆς. Μὰ τάχα γεννηθήκαμε γιὰ νὰ κάνουμε καὶ νὰ ξανακάνουμε τὰ ἴδια σὰν τοὺς πεθαμένους; Δὲν ὑπάρχει ἐλεύτερη βούληση; Στὸν κύκλο περιορισμένοι ποὺ μᾶς ὅρισαν οἱ ἀποθαμένοι μας καὶ ἀναγνωρίζοντας τοὺς δεσμούς μας ὅλους καὶ ξεχάνοντάς τους ἔπειτα, γινόμαστε ἐλεύτεροι νὰ κουνηθοῦμε καὶ νὰ κάνουμε πράξες, ἀδιάφορο ἂν κάθε μας κίνηση καὶ κάθε πράξη μας θὰ μοιάζει μὲ τῶν προγόνων μας χωρὶς νὰ εἶναι ὁλότελα ὅμοιες καὶ ἰσοδύναμες. Ἡ θύμηση τῶν περασμένων μᾶς κάνει διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, τὸ μνημονικὸ εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, αὐτὸ φτιάνει τὴ συνείδηση, καὶ ἡ συνείδηση μᾶς ἀλλάζει ἔπειτα. Μὰ δὲ γερνάει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ συνείδηση; Ἡ σπίθα τῆς ζωῆς ἡ ἀρχικὴ ποὺ ἔλαβε ὅταν τὸν πιάστηκε ἡ μάννα του καὶ τὸν ἐγέννησε, καίει καὶ φωτοβολεῖ μέσα του καὶ τὸν προστάζει νὰ ἐξακολουθήσει τὸ δρόμο τῆς ζωῆς καὶ νὰ ξεχάσει τὰ περασμένα. Σημάδι τῆς ζωντανάδας του εἶναι καὶ ἡ ἀλησμονιὰ τῶν περασμένων. Ἔτσι δὲ γερνάει ὁ ἄνθρωπος γιατὶ διαδέχεται τὴ συνείδηση ἡ λησμονιὰ καὶ ξανανιόνει. Μὲ τὸ νὰ θυμᾶται καὶ νὰ ξεχνᾶ διαδοχικά, βαστιέται σὲ μιὰ λυγερὴ ἰσορροπία ποὺ τὸν γονιμοποιεῖ καὶ τὸν ἑτοιμάζει νὰ ποθήσει τὰ ἐρχόμενα καὶ νὰ τὰ δημιουργήσει.

Στὸ ρίζωμα τοῦ Ἑλικώνα στὴ σημερινὴ Λεβαδιὰ κοντά, εἶναι μιὰ μεγαλόπρεπη ρεματιὰ μὲ ψηλοὺς πέτρινους ἀπότομους βουνήσιους ὄχτους ποὺ τὰ νερά της ἀναβρύζουν ἀπὸ δυὸ πηγὲς μέσα σὲ βράχι-

νες σπηλιές. Ἡ μία ὀνομάζεται πηγὴ τῆς Λήθης, ἡ ἄλλη λέγεται τῆς Μνημοσύνης. Μοῦ φαίνεται πὼς ἡ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ τοποθεσία ἐβίασε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες νὰ σταματήσουν ἐκεῖ δὰ πέρα γιὰ νὰ στοχαστοῦν τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμπεράνουν πὼς μήτε νὰ θυμᾶται παντοτινὰ μπορεῖ καὶ πρέπει, μήτε νὰ ξεχνᾶ παντοτινά. Καὶ τὸ βαθὺν αὐτὸ στοχασμό τους τὸν ἐσυμβόλισαν μὲ τὶς ἀναβρυστικὲς πηγές.

Γιὰ τὰ ἔθνη θύμηση εἶναι ἡ παράδοση ποὺ ὅταν καταντᾶ ὁλότελα συνειδητὴ λέγεται ἱστορία. Καὶ λησμονιὰ εἶναι ἡ ὁρμὴ τῆς δημιουργίας. Συντηρητικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ παράδοση καὶ προοδευτικὸ ἡ δημιουργία. Ὅπως στὰ ἄτομα τὸ μνημονικὸ πλάθει καὶ διατηρεῖ τὸ ἐγώ τους, ἔτσι καὶ στὰ ἔθνη ἡ παράδοση. Χωρὶς αὐτὴν δὲ θὰ ἤξεραν τὸν ἑαυτό τους, δὲ θὰ τὸν ἀναγνώριζαν, δὲ θὰ ἔνοιωθαν πὼς εἶναι ἕνα καὶ ὅμοιο μὲ τὰ περασμένα καὶ θὰ ἦταν σὰ χαμένα. Ἡ παράδοση εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν ἀτόμων μιᾶς φυλῆς, τωρινῶν καὶ περασμένων ποὺ τὰ κάνει ἔθνος. Ἱστορία εἶναι ἡ συνείδηση τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ. Ὁρμὴ δημιουργίας εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν τώρα ζωντανῶν ἀτόμων τοῦ ἔθνους μὲ τὰ ἐρχόμενα, εἶναι ἡ λησμονιὰ τῶν περασμένων, εἶναι ὁ καϋμὸς τῶν μελλόμενων. Κανεὶς ἂς μὴν ἀναθεματίζει τὴ συντηρητικότητα. Κανεὶς ἂς μὴν περιφρονεῖ τὴν προοδευτικότητα. Γιὰ ἕνα ἔθνος καὶ τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα. Κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του θὰ κυτάζει λυγίζοντας καὶ πρὸς τὰ πίσω καὶ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ πρὸς τὰ περασμένα ποὺ εἶναι δικά του καὶ πρὸς τὰ μελλόμενα ποὺ καὶ αὐτὰ δικά του θὰ εἶναι. Δύναμη καὶ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἔθνους ἡ παράδοση, δύναμη καὶ συστατικό του καὶ ἡ δημιουργία. Συνταιριάζοντάς τες ὅπως ξέρει θὰ ζήσει ὅπως μπορεῖ. Ἂν ἡ παράδοση ρίζωσε ὑπερβολικὰ δυνατὴ μέσα του θὰ τὸ ἐμποδίσει νὰ ζήσει φυσιολογικὰ θὰ τὸ καταντήσει ξερό, ἀλύγιστο καὶ δυσκολοκίνητο, ἀνίκανο νὰ προσαρμοστεῖ μὲ τὶς ἀνάγκες ποὺ ἀλλάζουν ὁλοένα, καὶ τότε θὰ γίνει ἀναπόφευγο, ὄχι νὰ τὴν ἀρνηθεῖ ὁλότελα, παρὰ νὰ τὴ χτυπήσει ὥς ποὺ νὰ ξεδεθεῖ ἀπ' αὐτὴν ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ποθήσει τὰ ἐρχόμενα.

Ὅσο γιὰ τὴν ὁρμὴ τῆς δημιουργίας δὲν εἶναι ποτὲ ὑπερβολικὴ ἀλλὰ δὲ μπορεῖ νὰ μὴ στηρίζεται κάπως στὴν παράδοση, ἀλλοιῶς ξοδεύεται μάταια, ξεφτᾶ καὶ καταστρέφεται ὁ πολύτιμος ὀργανισμὸς ποὺ λέγεται ἔθνος, καὶ ἡ δύναμη τῆς δημιουργίας πάει χαμένη γιὰ πάντα. Τὴ λυγερὴ ἰσορροπία μεταξὺ παράδοση καὶ δημιουργία, συντηρητικότητα καὶ προοδευτικότητα πρέπει νὰ τὴ βρεῖ τὸ ἔθνος καὶ τότε θὰ ζήσει στὰ γεμάτα, ζωὴ πλούσια καὶ ἀκέρια.

Καλοκαθισμένοι καὶ καλοριζωμένοι στὰ περασμένα, ὁ ἄνθρωπος

καὶ τὰ ἔθνη θὰ ποθήσουν φυσιολογικὰ καὶ θὰ δημιουργήσουν τὰ μελλόμενα.

Βρέθηκαν μερικοὶ νέοι στὸν καιρό μας, καὶ μάλιστα ξενοσπουδασμένοι νὰ ποῦν πὼς ἡ παράδοση εἶναι πρόληψη καὶ πρέπει νὰ χτυπηθεῖ γιατὶ καὶ στὴν Εὐρώπη πολεμιοῦνται τώρα οἱ πρόληψες. Ἡ ἐπιστημονική τους μόρφωση δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ παραδέχονται τέτοια παλιωμένα πράματα. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄνθρωποι τῶν νέων ἰδεῶν καὶ οἱ νέες ἰδέες πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ διαφέρουν ὁλότελα ἀπὸ τὶς παλιές. Ὅπου οἱ παλιὲς ἰδέες βεβαιόνουν «ἄσπρο», οἱ νέες πρέπει νὰ βεβαιόνουν «μαῦρο». Μὰ οἱ νέοι αὐτοὶ εἶναι πάρα πολὺ νέοι ἀκόμη, φαίνεται, καὶ κοντὰ στὰ ἄλλα σκοτισμένοι ἀπὸ τὴν ξένη μάθηση. Ὁ ἐπαναστατικός τους ὀργασμὸς ποὺ θέλει βιαστικὰ νὰ φανερωθεῖ καὶ μαγνητίζεται ἀπὸ τὰ ξένα παραδείγματα, δὲν τοὺς ἄφησε νὰ στοχαστοῦν πὼς ἐκεῖνα ποὺ σ' ἕναν τόπο μπορεῖ νὰ εἶναι πρόληψες ἢ παλιὲς συνήθειες ἐγχώριες ποὺ ἐμποδίζουν τὴν προκοπή του καὶ φυσικὰ χτυπιοῦνται ἀπὸ μιὰ νεώτερη γενεὰ ποὺ ἀντιδρᾶ στὴν παλιότερη ἀπὸ τὴν ὁρμή της πρὸς τὴ δημιουργία, σ' ἄλλον τόπο δὲν εἶναι πρόληψες καὶ δὲν πρέπει νὰ χτυπηθοῦν γιατὶ ἂν χτυπηθοῦν δὲ μένει πιὰ τίποτε ὄρθιο. Αὐτὸ τὸ ἰσοπέδωμα ὅλων τῶν τόπων, ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλων τῶν ἰδεῶν, δὲν εἶναι βέβαια ἐπιστημονικό. Ἐμεῖς ἂν χτυπήσουμε, ἂς ποῦμε, τὴ δημοτική μας παράδοση, δὲν ξέρω τί θὰ μείνει πιὰ δικό μας, δὲ θὰ εἴμαστε πιὰ τίποτε γιατὶ παραγνωρίζουμε καὶ χτυποῦμε τὸ μόνο θησαυρό μας, τὸ ἐγώ μας. Μπορεῖ σὲ μᾶς κάτι ἄλλο νὰ πρέπει νὰ χτυπηθεῖ, μὰ δὲν τοὺς ἄφησε ἡ βιασύνη τους καὶ ἡ «ἐπιστημονική τους μόρφωση» νὰ καλοξετάσουν τὴν κατάστασή μας καὶ νὰ ξεχωρίσουν ἐκεῖνα ποὺ χρειάζονται ξεχώρισμα. Δὲν μπόρεσαν νὰ ξεδιαλύνουν τί σὲ μᾶς πρέπει νὰ χτυπηθεῖ καὶ τί νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ νὰ δυναμώσει, ποιὸ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας εἶναι χαλασμένο καὶ ποιὸ γερό, ποιὸ ξερὸ καὶ ποιὸ χλωρό, ποιὸ σάπιο καὶ ποιὸ ζωντανό.

Ἡ προγονολατρεία ποὺ ὅλα τὰ σημαντικὰ ἔθνη τὰ βοήθησε νὰ μεγαλουργήσουν εἶναι ἡ θύμηση τῶν προγόνων. Ἅμα ὅμως καταντήσει μανία παραλεῖ τὰ ἔθνη καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ χτυπηθεῖ ἡ ὑπερβολή της. Οἱ ἀποθαμένοι κυβερνοῦν βέβαια τοὺς ζωντανοὺς ὄχι ὅμως καὶ ὅσο νὰ τοὺς πνίξουν, αὐτὴ δὲν ἦταν ἡ θέλησή τους οὔτε ὁ σκοπός τους. Αὐτοὶ μᾶς ἔδωσαν τὴ ζωὴ ὄχι βέβαια γιὰ νὰ τὴν ἐκμηδενίσουν. Κάποιοι δημοτικιστὲς συνηθίζουν νὰ μεταχειρίζονται τὴ λέξη «προγονοπληξία» (θὰ ἔλεγα καλήτερα «προγονομανία») γιὰ νὰ δηλώσουν τὸν ψευτοκλασικισμὸ τῶν δασκάλων ποὺ δὲ βλέπουν καὶ δὲ διδάχνουν παρὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ ποὺ ἀπὸ

τοὺς Ἀττικοὺς ἢ τὸ πολὺ ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο καὶ δῶθε δὲ διακρίνουν, σὰν τυφλοὶ ποὺ εἶναι, τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους οὔτε τὴ λογαριάζουν. Γι' αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι ἔχουν βρυκολακιάσει καὶ τοὺς παρουσιάζονται στὸν ὕπνο καὶ στὸ ξύπνο. Ἀπὸ τὴν ξεραΐλα τοῦ μυαλοῦ τους προσκολλήθηκαν στὸ γράμμα καὶ ὄχι στὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ προσπαθοῦν νὰ μᾶς παρουσιάζουν τὸ γράμμα σὰν εἴδωλο, γιὰ προσκύνημα καὶ μίμηση. Μὰ κάθε εἴδωλο εἶναι περιττὸ καὶ κάθε μίμηση ὀλέθρια. Μερικοὶ ἄλλοι ὅμως, κοντόφθαλμοι ἀπὸ θετικισμό, παρανόησαν τὴ λέξη «προγονοπληξία» καὶ θάρρεψαν πὼς πρέπει καὶ εἶναι στὸ χέρι τους νὰ σκοτώσουν τοὺς προγόνους ποὺ εἶναι τάχα πρόληψη, καὶ πὼς κατέβηκαν στὴ γῆ ξεκρέμαστοι, σὰ λαμπερὰ μετέωρα, καὶ δὲν εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι στὸν κόσμο. Ἀνάθεμα λοιπὸν στοὺς προγόνους!

Τὸ νὰ νοιώθεις τὴν καταγωγή σου, τὴ συνέχεια τοῦ ἐθνικοῦ ἐγώ σου, τὴν ἱστορία ποὺ σοῦ κάνει συνειδητὸ ὅσο καὶ νὰ εἶναι τὸ πέρασμα τοῦ ἔθνους σου μέσα στοὺς αἰῶνες, τὴ γειτονιά σου μὲ τὸ εἰκοσιένα, μὲ τὴν τουρκοκρατία, μὲ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμό, μὲ τὰ ἔθιμα τῶν πατέρων σου, μὲ τὴν σκέψη τους, μὲ τὸ κράτος τους, δὲν εἶναι «προγονοπληξία» εἶναι ἁπλὴ καὶ καλὴ «προγονολατρεία», θύμηση τῶν περασμένων, γνωρισμὸς μὲ τὸν ἑαυτό σου. Καὶ αὐτὴ ἡ προγονολατρεία πρέπει νὰ βρίσκεται, εἶναι ἡ παράδοση ἡ χρήσιμη.

Ἀπὸ τὶς δυὸ παράδοσες ποὺ μᾶς κληροδότησε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμός, τὴ σχολαστικὴ λογιώτατη καὶ τὴ λαϊκὴ δημοτική, ἡ μία πρέπει νὰ ξεχωριστεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ μιὰ γιὰ νὰ πολεμηθεῖ ἀλύπητα γιατὶ παραλεῖ κάθε ζωντανάδα, ξεραίνει κάθε ζουμερότητα τοῦ ἔθνους σκοτώνει κάθε ὁρμὴ δημιουργίας καὶ δυναμόνει κιόλα κατὰ παράδοξο τρόπο τὴν ἀρχαιοντυμένη ξενολατρεία, ἡ ἄλλη ἀπαραίτητο νὰ καλλιεργηθεῖ γιατὶ εἶναι ἡ γνήσια πηγὴ τῆς ζωῆς τοῦ σημερινοῦ ἔθνους. Ἡ διαφορὰ τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη μπορεῖ νὰ συμβολιστεῖ ἔτσι. Ἡ λογιώτατη παράδοση σοῦ μαθαίνει, μὲ τὴν κλασικὴ μόρφωση μὲ βιβλία καὶ σκολειὰ καὶ δασκάλους σὰν κάτι ξένο ἀπὸ σένα, τί ἦταν τὸν ἀρχαῖο καιρὸ αἱ Νηρηΐδες καὶ ὁ Χάρων. Ἡ δημοτικὴ παράδοση σοῦ μαθαίνει, στοματικὰ ἀπὸ πατέρα ἢ μητέρα σὲ γιὸ ἢ κόρη, τὶς Νεράϊδες καὶ τὸ Χάρο, τὰ δικά μας γνώριμα πρόσωπα. Λοιπὸν χοντρικὰ δὲν ταιριάζει νὰ πολεμιέται ἡ παράδοση, ἔθνος χωρὶς παράδοση δὲν ὑπάρχει, καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι οἱ ζωντανοί, παράδοση δημιουργοῦμε κάθε μέρα γιὰ τὰ ἐρχόμενα τὰ χρόνια καὶ γιὰ τὶς νεώτερες γενεὲς μὲ τὶς πράξες μας καὶ μὲ τὴ σκέψη μας, ἀλλὰ νὰ ξεχωρίζουμε τί εἶναι γιὰ χτύπημα καὶ τί ὄχι μόνο δὲν εἶναι, παρὰ καὶ νὰ γνωριστεῖ

τελειότερα πρέπει καὶ νὰ δουλευτεῖ γιὰ νὰ ἀνθοβολήσει. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι παράδοσες, μὰ ἡ μιὰ εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ θρόνιασε στὴν ψυχὴ τῶν γραμματισμένων καὶ μονάχα ξέβαψε ἀπάνω στὸ λαό· ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐσωτερική, φωλιάζει στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ, εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ λαὸ πρὸς μιὰ νέα τάξη γραμματισμένων ποὺ τώρα καὶ λίγα χρόνια ἄρχισε νὰ σχηματίζεται. Ἴσως νὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ περάσει τὸ ἔθνος μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λογιώτατης παράδοσης ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ τοῦ χρησίμεψε κάποτε, μὰ τώρα ποὺ ἡ ἀνάγκη αὐτὴ πέρασε, μᾶς εἶναι πιὰ καὶ περιττὴ καὶ βλαβερή.

Βγῆκαν μερικοί, καὶ δημοτικιστὲς ἀκόμα καὶ εἶπαν πὼς οἱ τελευταῖοι πόλεμοι καὶ ἡ νίκη μας δείχνει πὼς δὲ μᾶς ἔβλαψε ὁ λογιωτατισμὸς ἢ καὶ πὼς σ' αὐτὸν χρωστοῦμε τὴ νίκη. Μὰ γιατὶ νὰ μὴ στοχαστοῦν πόσο μεγαλήτερη θὰ ἦταν ἡ νίκη ἂν δὲν ὕπαρχε λογιωτατισμός; Δὲν μποροῦσε τάχα νὰ ἦταν τελειότερη ἡ νίκη; Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸ ἄρα γε νὰ ἐμπόδισε τὴν τελειότητα τὸ βάρος τοῦ λογιωτατισμοῦ ποὺ μᾶς ἐπλάκονε καὶ ἀλυσσόδενε τὴ σκέψη μας, τῶν περισσότερων, δηλαδὴ τῶν περισσότερων ἀπὸ κείνους ποὺ διοικοῦσαν;

Ἐπειδὴ τὰ ἔθνη ἀπὸ μιὰ διανοητικὴ ὀλιγαρχία κυβερνιοῦνται ἡ σημερινὴ τάξη τῶν γραμματισμένων τῶν θρεμμένων μὲ τὴ σχολαστικὴ παράδοση θὰ χτυπηθεῖ, καὶ σιγὰ σιγὰ τὴ θέση της θὰ τὴν παίρνει ἡ καινούρια τάξη τῶν μορφωμένων ἢ διανοητικῶν ἀνθρώπων ποὺ αὐτοὶ θὰ εἶναι θρεμένοι μὲ τὴ δημοτικὴ παράδοση. Ἡ νέα αὐτὴ ὀλιγαρχία τῶν διανοητικῶν θὰ διαφεντέψει τὸ ἔθνος μὲ τὸ νὰ κάμει συνειδητὴ σ' ὅλες τὶς ἄλλες τάξες του τὴν ἴδια του τὴν ψυχὴ καὶ νὰ τὴ συνεχίσει καὶ νὰ τὴ δυναμώσει πλάθοντας καινούρια παράδοση. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία τοῦ ἔθνους.

ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ

Πολλοὶ νομίζουν πὼς μὲ τὸ νὰ ἀπευθύνονται στὸ λαὸ μποροῦν νὰ φέρουν τὴ νεοελληνικὴ ἄνθιση. Ὁ λαὸς ὅμως δὲ φωτίζεται μὲ μοναχικὲς ἐνέργειες μερικῶν ἀτόμων ὅσο φωτεινὰ καὶ νὰ εἶναι, χρειάζεται μιὰ ἀριστοκρατία ὁλόκληρη γιὰ νὰ ἐπηρεαστεῖ ὁ λαός. Ὄχι ἀπὸ κάτω παρὰ ἀπὸ πάνω θ' ἀρχίσει ὁ ξαναγενημός. Ἂς φωτιστοῦν οἱ μορφωμένοι, ἂς λουστοῦν στὰ φεγγερὰ καὶ διάφανα νερὰ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἂς συνταραχτοῦν καὶ ἂς θελήσουν κάτι, καὶ ὁ λαὸς θὰ τοὺς ἀκολουθήσει ἔπειτα.

Δὲν ἐνδιαφέρει ἂν θὰ εἶναι στολισμένοι μὲ τίτλους μὲ γαλόνια ἢ μὲ γνωστὰ ὀνόματα, δὲν ἐνδιαφέρει ἂν θὰ εἶναι πλούσιοι ἢ φτωχοί, οὔτε ἂν θὰ ξέρουν πολλὰ ἢ λίγα γράμματα, μὰ πρέπει δίχως ἄλλο νὰ εἶναι εὐγενικοὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν πράξη. Μπορεῖ νὰ ξέρουν πολλὲς γλῶσσες ξένες ἢ καὶ νὰ μὴν ξέρουν παρὰ τὴν ἑλληνική, μὰ ἡ γλῶσσα ποὺ θὰ ξέρουν— γιατὶ θὰ μιλοῦν ἀναγκαστικὰ μιὰ γλῶσσα ἀφοῦ εἶναι ἄνθρωποι—ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς τους τῆς σύγχρονης. Καὶ τὴν ἴδια γλῶσσα θὰ τὴ μιλοῦν καὶ θὰ τὴ γράφουν. Μπορεῖ νὰ ἔχουν γνωριστεῖ μὲ ξένες συνήθειες καὶ φιλολογίες καὶ πολιτισμοὺς ἢ νὰ μὴν ἔχουν εἴδηση ἀπὸ δαύτες, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θὰ γνωρίζουν τέλεια θὰ εἶναι οἱ συνήθειες τοῦ τόπου τους, ἡ φιλολογία καὶ ὁ πολιτισμὸς ποὺ μεταμόρφωσε τοὺς ἀνθρώπους τῆς πατρίδας τους καὶ τοὺς ἔπλασε τέτοιους ποὺ σήμερα εἶναι. Καὶ θὰ περηφανεύονται γι' αὐτά,καὶ αὐτὸ ἀκόμα θὰ γίνει. Μπορεῖ νὰ ἔχουν μελετημένες τὶς ἐπιστήμες εἴτε σὲ ξένα μέρη εἴτε στὸ σπίτι τους, ἢ καὶ νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ μάθηση συστηματικὴ καὶ ἀπὸ βιβλία—οἱ ἐπιστήμες δὲ δημιουργοῦν πολιτισμοὺς—ἀλλὰ δὲ θὰ εἶναι ἄνθρωποι ἂν δὲν ἔχουν προσέξει καὶ σπουδάσει βαθειὰ τὸν ἑαυτό τους. Καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους τὶς ρίζες ψάχνοντας θὰ τὶς βροῦν μέσα στὸ ἔθνος τους. Προπάντων θὰ εἶναι γνήσιοι καὶ ξάστεροι καὶ καθάριοι, ὄχι παρδαλοὶ καὶ μπογιατισμένοι καὶ ψεύτικοι, ἐσωτερικοὶ καὶ ὄχι ἐξωτερικοί, βαθιοὶ στὴ σκέψη καὶ ὄχι ρηχοί, καλοστεκούμενοι καὶ καλοκαθισμένοι καὶ ὄχι παραπατῶντας, παραδέρνοντας καὶ ἑτοιμόροποι, αὐτόφωτοι καὶ ὄχι ἑτερόφωτοι. Καὶ οἱ πράξες τους, ποὺ θὰ εἶνε σύμφωνες μὲ τὸν ἑαυτό τους θὰ δείχνουν αὐτοπεποίθηση, αὐτογνωσία, αὐτοβουλία. Καὶ δὲ θὰ φοβοῦνται τίποτα, οὔτε τὴν κοινὴ γνώμη ποὺ εἶναι ὁ τρομερότερος δράκος. Καὶ δὲ θὰ συλλογίζονται τὸ θάνατό τους, ἀγκαλὰ μπορεῖ βέβαια νὰ συλλογίζονται καὶ

συχνὰ μάλιστα τὸ θάνατο. Καὶ θὰ εἶναι ἀπρόσωποι γιατὶ θὰ ξέρουν πὼς δὲν ἀξίζει ὁ ἑαυτός μας παρὰ σὰν ὄργανο γιὰ νὰ μαθαίνουμε καὶ νὰ ἐνεργοῦμε, ἀλλοιῶς τί τὸν θέλουμε; Θὰ προσπαθοῦν νὰ γίνονται καλήτεροι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους ὄχι ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸ ἐγώ τους παρὰ ἀπὸ ἐπιθυμία νὰ κάμουν τὸ ὄργανο τῆς μάθησης καὶ τῆς πράξης πιὸ τέλειο. Ὄχι ἐγωλατρεία μὰ καλλιέργεια τοῦ ἑαυτοῦ τους ἐπίμονη. Καὶ δὲ θὰ ξιπάζονται ἀπὸ τὰ ξένα ἀπὸ τὰ περασμένα καὶ ἀπὸ τὰ παράξενα. Θὰ τὰ προσέχουν καὶ θὰ τὰ ζυγίζουν. Θὰ εἶναι ξυπνητοὶ καὶ δὲ θὰ νυστάζουν, ἐλεύτεροι καὶ ὄχι μουδιασμένοι, πλημμυρισμένοι ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ ζωή, γιὰ τὴ φύση, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὄχι ξεροὶ καὶ κρυσταλλωμένοι.

Σὰν οἱ τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι μιᾶς περασμένης ἐποχῆς καὶ οἱ πρῶτοι μιᾶς ἐρχόμενης, θὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ καμωμένοι, οἱ μεστωμένοι, καὶ ποὺ ὥς τόσο ὁλοένα γίνονται. Καλοριζωμένοι ἀπάνω στὰ περασμένα θὰ εἶναι φορτωμένοι ἀπὸ μελλούμενα καὶ ὥριμοι νὰ τὰ δημιουργήσουν. Γνωρισμένοι μὲ τὰ παλιὰ καὶ σέβοντας τα μὲ φώτιση, θὰ ἔχουν τὴ θεία χάρη νὰ προβαίνουν, στοχαστικὰ μὰ καὶ σταθερά, στὰ καινούρια. Δὲ θὰ εἶναι μόνο σῶμα οὔτε μόνο ψυχή, δὲ θὰ ἔχουν μόνο κεφάλι οὔτε μόνο χέρια ἢ σκέλια, παρὰ θὰ εἶναι πλέριοι καὶ ἀκέριοι, μὲ ζωντανὲς ὅλες τους τὶς λειτουργίες. Εἰδικοὶ δὲ θὰ εἶναι, παρὰ γενικοί, ὑδροκέφαλοι μήτε, ὑπερτροφικὰ ἢ ἀτροφικὰ μέλη δὲ θὰ ἔχουν, μόνο σύμμετρα. Οἱ νέοι διονυσιακοὶ καὶ ἀπολλώνιοι, οἱ γέροι ὀλύμπιοι, οἱ γυναίκες, ἐρωμένες καὶ μητέρες καὶ ἀδελφές, τῶν ἀντρῶν τόνωση καὶ ὄχι ἀδυνάτισμα, καὶ τὰ παιδιὰ θεότρελλα καὶ γερὰ καὶ χαριτωμένα προμηνύματα τοῦ ξετελειωμένου ἀνθρώπου, ἐλπίδα ἀνώτερου ἀνθρωπισμοῦ.

Ὅλοι θ ὰ ζ ο ῦ ν, θὰ κουνιοῦνται δηλαδὴ καὶ θὰ στοχάζονται, θὰ ὀνειρεύονται καὶ θὰ φαντάζονται, θὰ βλέπουν, θὰ προσέχουν καὶ θὰ ποθοῦν, καὶ θὰ θέλουν, καὶ θὰ κάνουν. Καὶ ὅταν ἡ ὡραία ἥβη θὰ σκάει, μιὰ ψυχοστασία θὰ παίρνει τὸ νέον ἄνθρωπο μελαγχολικὴ καὶ σταχτιὰ καὶ μουσικὴ καὶ πλούσια, σὰ νὰ προβλέπει δειλὰ δειλὰ ἢ νὰ προαισθάνεται μιὰν ἄνοιξη—κατάσταση φουσκοδεντριᾶς, ἀπαντοχῆς καὶ ἐλπίδας, καὶ ὁρμῆς ὅμως, βαθειὰ κρυμένης μέσα στὰ σωθικά, ποὺ εἶναι νὰ φανερωθεῖ σιγοβράζοντας καὶ δυναμόνοντας μέρα μὲ τὴν ἡμέρα. Ἀόριστα καὶ ἀξεδιάλυτα καὶ σκλαβωμένα ὅλα μέσα στὸ βάθος τὸ ἀμέτρητο, καὶ γι᾽ αὐτὸ πιὸ μουσικὰ καὶ ποιητικὰ καὶ πολυσύνθετα καὶ μπλεγμένα, θὰ εἶναι βαρειὰ ἀπὸ μέλλον.

Καὶ ἐπειδὴ εἶναι τώρα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ ἐποχὴ γεμάτη χυμοὺς καὶ δύναμη κρυμένη, σὰν ἄνοιξη, γι᾽ αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς οἱ δημιουργικοὶ—ἡ ἀριστοκρατία τοῦ ἔθνους—εἶναι τὴν ὥρα

τούτη πολύτροποι καὶ πολυτεχνίτες, δοκιμάζουν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐκφραστοῦν, νὰ φανερώσουν τὸν ὀργασμὸ ποὺ βράζει μέσα τους. Καὶ θὰ τὸν ἐκφράσουν! Βάλθηκαν νὰ ἐκφράσουν τὴ νέα Ἑλληνικὴ ψυχή, τὴν καθαρισμένη ἀπ'ὅλες τὶς σκουριές, μὲ ὅλα τὰ μέσα, μὲ μουσική, μὲ ποίηση, πεζὸ λόγο, ἀρχιτεχτονική, χορούς, κεντήματα, ἀγῶνες, γυμναστική, πολέμους, ἡρωϊσμούς. Σὰν τοὺς ἀνθρώπους τοὺς μεγάλους τοῦ ξαναγεννημοῦ στὴ Δύση ἔχει ὁ καθένας τους συχνὰ πολλὲς μαζὶ ἀξιοσύνες, καὶ βλέπεις ἔξαφνα μαθηματικοὺς ποὺ ἐναρμονίζουν τὴ βυζαντινὴ μουσική, γιατροὺς ποὺ ἀνοίγουν τὰ μάτια τῶν εἰδικῶν στὰ παιδαγωγικὰ ἢ στὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, δικηγόρους ποὺ κάνουν ποιήματα, ἐμπόρους καὶ πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ποὺ εἶναι τεχνίτες τοῦ λόγου, ἀρχιτέχτονες ποὺ ζωγραφίζουν καὶ μελετοῦν τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, μουσικοὺς ποὺ εἶναι ποιητές, λογογράφους ποὺ εἶναι καὶ ζωγράφοι, ζωγράφους ποὺ εἶναι γλύπτες, καθηγητὲς πού, δίχως νὰ ξέρουν καλὰ καλὰ γιὰ ποιὸ λόγο, περιμαζεύουν δημοτικὰ τραγούδια, λαϊκὲς λέξες, φράσες, παραμύθια, παροιμίες, παιδαγωγοὺς ποὺ εἶναι φιλόσοφοι, ποιητὲς ποὺ εἶνε τεχνοκρίτες, λογογράφους ἀποστόλους τοῦ ξαναγεννημοῦ λάτρες τῆς φύσης καὶ πολιτικοὺς μαζί, παπάδες ποὺ στοχάζονται καὶ ἐνεργοῦν. Καὶ ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ἕνας ἕνας ξεπροβάλλουν δειλὰ δειλὰ καὶ ἀνεπάντεχα ἀπ' ὅλες τὶς μεριὲς τοῦ ἔθνους, σὰ σημάδια καὶ προμηνύματα μιᾶς γενικῆς ἄνθισης, αὐτοὶ ποὺ σχεδὸν δὲ γνωρίζονται ἀναμεταξύ τους καὶ φυσικὰ λοιπὸν οὔτε συνεργάζονται συνειδητά, εἶναι λάτρες τῆς δημοτικῆς παράδοσης ποὺ τὴν ἀνακάλυψαν καὶ τὴν ξεσκέπασαν ὁ καθένας χωριστὰ σκαλίζοντας στὰ ἀγνώριστα βάθια τῆς ψυχῆς τους.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ γεννιέται, καὶ αὐτοὶ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία ποὺ θὰ νικήσει τὴν ξεπεσμένη τώρα τάξη τῶν μισογραμματισμένων ποὺ ὣς τώρα κυριαρχοῦσε, καὶ θὰ πάρει τὴ θέση της. Καὶ αὐτοὶ θὰ διαφεντέψουν τὸ ἔθνος καὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν πράξη καὶ θὰ διδάξουν τὶς ἐρχόμενες γενεές. Ἀπ' αὐτοὺς θὰ βγοῦν οἱ νέοι δάσκαλοι καὶ τὰ νέα σκολειά.

Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι γιὰ τοὺς Ἕλληνες ζήτημα ἀνθρώπινο. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα μὲ τὸ νὰ ἔχει τὸ λόγο, καὶ δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀνθρώπινο πρᾶμα ἀπὸ τὴν ὅσο γίνεται πιὸ ἐλεύτερη ἔκφραση τοῦ λόγου. Οἱ δάσκαλοι κυτάζουν νὰ βάλουν ἐμπόδια στὸ λόγο. Νὰ τσακιστοῦν! Δὲν ὑπάρχει ζήτημα ποὺ νὰ ἐνδιαφέρνει τὸν ἄνθρωπο πιότερο ἀπὸ τὸ ζήτημα τοῦ λόγου, καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Πολλοὶ δημοτικιστὲς μὲ τὸ νὰ ἔτυχε νὰ εἶναι καὶ θετικιστές, καὶ ἄλλοι σοσιαλιστές, νόμισαν πὼς

δημοτικισμὸς θὰ πεῖ θετικισμός, καὶ ἄλλοι σοσιαλισμός, ἐνῶ δημοτικισμὸς θὰ πεῖ κάτι πολὺ πλατύτερο, βαθύτερο καὶ πλουσιότερο.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωριστοῦν ἀναμεταξύ τους, νὰ τὸ νοιώσουν πὼς συγγενεύουν, νὰ λάβουν συνείδηση πὼς κάνουν ὁ καθένας στὸ εἶδος του καὶ μὲ διάφορες μορφὲς τὸ ἴδιο πρᾶμα, πὼς ἡ ἴδια πνοὴ τοὺς πῆρε καὶ τοὺς ὁδηγεῖ πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τότε θὰ συνεργαστοῦν γιὰ νὰ βάλουν σὲ δρόμο τὸ μεγάλο ἔργο. Θὰ ἔρθει καὶ αὐτό.

Αὐτὴ ἡ νέα εὐγένεια τοῦ ἔθνους θὰ εἶναι ἀλύγιστη στὴ θέληση καὶ πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν αἴσθηση. Νέα αἰσθητικὴ θὰ τὴ φωτίζει καὶ θὰ τὴν ἐνθουσιάζει γιατὶ θὰ εἶναι κοντήτερα στὴ φύση καὶ μακρήτερα ἀπὸ κάθε δογματισμό. Καὶ θὰ κάνει πάντα ἀπερίμεντα ἔργα, δηλαδὴ τέτοια ποὺ ἡ σήμερα κυρίαρχη τάξη τῶν μισογραμματισμένων δὲ θὰ τὰ περιμένει ἢ θὰ τὰ περιμένει ἀλλοιώτικα, σύμφωνα μὲ τὴν κοινὴ δική της προστυχιά. Καὶ θὰ τὸ ξέρουν οἱ νέοι ἀριστοκράτες πὼς δὲν ἔχει νὰ φοβηθοῦν ἀπὸ τὴν κατακραυγὴ τῶν πολλῶν ἢ τὴν καταφρόνια τους, οὔτε νὰ φύγουν σὲ τόπους ξένους γιὰ νὰ ἀνθίσουν τάχα πιὸ ἐλεύτερα καὶ ἀστενοχώρητα. Θὰ εἶναι ἀρκετὰ δυνατοὶ ὥστε νὰ νοιώθουν πὼς δὲν ἀξίζει τόσο ἡ φήμη ποὺ θὰ μποροῦσαν ἴσως στὴν ἐποχή μας νὰ ἀποχτήσουν ἐκεῖ πέρα—γιατὶ ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς στὴ Δύση βρίσκεται σὲ ξεπεσμὸ καὶ τίποτε δὲν μποροῦν οἱ ἄνθρωποί του νὰ δημιουργήσουν πιὰ παρὰ ἐπιστήμες καὶ μόνο—ὅσο ἡ δημιουργία ποὺ κάνουνε μένοντας στὸν τόπο τους, ὅπου κάμποσα σημάδια δείχνουν πὼς γεννιέται ἕνας νέος πολιτισμὸς καὶ ὅπου θὰ λάβουν τὴ χαρὰ τὴ μεγάλη νὰ λογαριαστοῦν σ᾿ αὐτὸν μέσα ἔστω καὶ πρόδρομοι.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ξεσκέπασε τὴ δημοτικὴ παράδοση καὶ πρόσωπο μὲ πρόσωπο θὰ ἀντικρύσεις γυμνὴ τὴν ψυχή σου.

Ἔπειτα, καλλιεργώντας τὴν παράδοση αὐτὴ καὶ ἀνεβαίνοντας κατὰ τὶς ρίζες της καὶ προσέχοντας καὶ τὴ γύρω σου φύση, θὰ προβλέψεις τοὺς νέους δρόμους ποὺ δύνεσαι νὰ ἀνοίξεις, τὸν πολιτισμὸ ποὺ μπορεῖς μὲ τὸ ἔθνος σου νὰ δημιουργήσεις.

Τὸ χωριὸ καὶ οἱ γυναίκες πρῶτα πρῶτα μποροῦν νὰ σοῦ δείξουν καθαρότερα ἀπὸ κάθε ἄλλον, τὸ μονοπάτι γιὰ νὰ ἀνηφορίσεις κατὰ τὶς ρίζες του. Στὸ χωριὸ βρίσκεις τὴ βάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς φυλῆς σου γιατὶ εἶναι κάτι πλατύτερο ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ ὄχι ἀκόμα ἐθνικὴ κοινωνία, μολονότι ἀρχὴ τούτης. Καὶ στὶς πολιτείες στὸ λαὸ μπορεῖς νὰ μελετήσεις τὴ ζωὴ τῆς φυλῆς σου γιατὶ δὲ μολεύτηκε ὁλότελα ἀπὸ ξενισμοὺς καὶ σχολαστικισμούς. Ὅσο γιὰ τὶς ὅποιες γυναίκες, καὶ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πολιτείας, αὐτὲς παντοῦ, μὲ τὸ νὰ μένουν πιότερο στὸ σπίτι παρὰ στὴν ἀγορὰ καὶ νὰ μὴ διαβάζουν ἐφημερίδες καὶ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ ἐσωτερικές, αἰσθαντικές, θρησκευτικὲς ἀπὸ τὸν ἄντρα, φυλάγουν πιστότερα τὴν παράδοση ἀπὸ τοὺς ἄντρες ποὺ τὴν παραμορφόνουν ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιρροὲς καὶ ἀπὸ λογική.

Χνάρια τῆς παράδοσης θὰ σοῦ δώσουν τὰ νησιώτικα καὶ τὰ ἄλλα κεντήματα καὶ ὑφάσματα, τὰ τραγούδια καὶ οἱ χοροί, οἱ παροιμίες ποὺ καθρεφτίζουν τὴν πεῖρα καὶ τὴ σοφία τοῦ λαοῦ, τὰ παραμύθια ὥς καὶ οἱ πρόληψες, οἱ ἱστορικὲς προφορικὲς παράδοσες, τὰ συνήθια, τὸ σπίτι μὲ ὅ,τι βρίσκεται μέσα.

Ὅλα αὐτὰ σοῦ φανερόνονται μὲ τὴ λαϊκὴ γλώσσα καὶ χωρὶς αὐτὴν εἶναι σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν, γιατὶ μόνο μὲ δαύτη μποροῦν καὶ μεταδίδονται πιστὰ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά. Καὶ ὁ χορὸς δίχως τραγούδι δὲ στέκεται καὶ τὸ τραγούδι δίχως ποίημα καὶ τὸ ποίημα χωρὶς γλώσσα, καὶ τὸ φάσιμο ἡ μάνα μὲ παράδειγμα ἀλλὰ καὶ μὲ λόγια θὰ τὸ διδάξει τῆς κόρης της, καὶ κάθε ὄργανο γιὰ τὸ φάσιμο καὶ τὸ κέντημα καὶ ὅλα τὰ σκεύη τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ ὅ,τι περιτριγυρίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν καθημερινή του ζωὴ ἔχει ὄνομα. Ξερίζωσε τὴ λαϊκή σου γλώσσα καὶ θὰ χάσεις τὴν ψυχή σου. Μονάχα κάτι κληρονομιὲς ἀσύνειδες θὰ ἀπομείνουν μέσα σου ποὺ θὰ ξεπροβάλλουν ἔξαφνα γιὰ νὰ δείχνουν στοὺς ξένους

πὼς δὲν εἶσαι ὁλότελα δικός τους, καὶ θὰ εἶσαι χωρὶς πατρίδα ὥς ποὺ μὲ τὴν ἐπιγαμία τὰ παιδιά σου καὶ τὰ ἐγγόνια σου νὰ ριζώσουν σ' ἄλλη πατρίδα καὶ νὰ ἐξωτερικεύουν τὴν ψυχή τους σ' ἄλλη γλώσσα. Μὲ τὸ νὰ μὴ γίνεται νὰ ξεφορτωθοῦμε ὁλότελα τὴ γλώσσα μας τὴ λαϊκή, ὅσο τουλάχιστο ζοῦμε στὸν τόπο μας, συνεχίζουμε τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους μας, μ' ὅλα τὰ ξένα ἢ τὰ παλιὰ ποὺ φορτονόμαστε.

Πήγαινε λοιπὸν στὰ δημοτικὰ τραγούδια, στὴ δημοτικὴ τέχνη καὶ στὴ χωριάτικη καὶ τὴ λαϊκὴ ζωὴ γιὰ νἄβρεις τὴ γλώσσα σου καὶ τὴν ψυχή σου, καὶ μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια, ἂν ἔχεις ὁρμὴ μέσα σου καὶ φύσημα, θὰ πλάσεις ὅ,τι θέλεις, παράδοση καὶ πολιτισμό, καὶ ἀλήθεια καὶ φιλοσοφία.

'Απὸ τοὺς σκοποὺς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μπορεῖς νὰ προβλέψεις πῶς θὰ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ μουσική. 'Απὸ τὶς ἐκκλησιές, τὰ ἀρχοντόσπιτα καὶ τὰ χωριάτικα σπίτια θὰ προμαντέψεις τὴν ἀρχιτεχτονική. 'Απὸ τὶς εἰκόνες καὶ τὶς τοιχογραφίες καὶ τὰ μωσαϊκὰ τὴ ζωγραφική. 'Απὸ τὰ κεντήματα τῶν χωριῶν τὴν ποικιλτική. 'Απὸ τοὺς στίχους τῶν τραγουδιῶν, ἀπὸ τὰ παραμύθια καὶ τὶς παροιμίες καὶ τὶς ὁμιλίες, θὰ μαντέψεις τὴ γλώσσα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ λογοτεχνία. Ἔτσι καὶ τὰ ἄλλα. Καὶ ἅμα γνωριστεῖς μ' αὐτὰ ποὺ πάσκισαν αἰῶνες τώρα οἱ γραμματισμένοι σου πατριῶτες νὰ σ' ἀποξενώσουν, τότε, προσέχοντας καὶ τὴ φύση, θὰ ὡριμάσεις γιὰ νὰ πλάσεις καὶ σὺ κάτι πρωτότυπο, καὶ ἂν ἔχεις πνοή—ὅπως ἔχεις—θὰ δημιουργήσεις τὸν πολιτισμό σου. Θὰ προσέξεις καὶ τὴ γύρω σου πλάση γιατὶ ἔτσι ὄχι μόνο θὰ νοιώσεις καλήτερα τὶς ρίζες τῆς ζωῆς σου, τὴ φύτρα σου, μὰ καὶ θὰ ἔρθεις σὲ συνουσία μαζί της γιὰ νὰ γεννήσεις τελειότερα πλάσματα.

Ἔχεις χρέος νὰ τὰ μελετήσεις αὐτά, γιατὶ εἶναι ὅλα δικά σου καὶ ἀρκετὰ πιὰ τὰ περιφρόνησες ὥς τώρα μὲ τὸ νὰ ἔχουν κοντέψει νὰ σὲ πείσουν πὼς εἶναι πρόστυχο, ἄσκημα, κατώτερα καὶ γιὰ πέταμα. 'Απὸ τὸν ἑαυτό σου θὰ ἀρχίζεις πάντα, δὲν ἔχεις καὶ τίποτε ἄλλο τόσο δικό σου καὶ τόσο πολύτιμο. Μαθαίνοντας ποῦθε ἔρχεσαι, ξέρεις καὶ ποῦ εἶναι ὁ δρόμος σου νὰ πᾶς. Καὶ σὰν τὰ μάθεις αὐτὰ θὰ εἶσαι ἄνθρωπος.

Τώρα εἶναι ἐποχὴ μελέτης καὶ ξαναγνωρισμοῦ μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό μας τὸ γνήσιο, ἐποχὴ ἐξαγνισμοῦ ἀπὸ τὰ παραφορτώματα καὶ τὴν παραμόρφωση, καὶ ὅσο γιὰ τὰ μελλόμενα εἶναι πάλι δικά μας' στὸ χέρι μας, νὰ τὰ πλάσουμε ὅπως θέλουμε.

Μερικοὶ λόγιοι, χωρὶς νὰ καταλαβαίνουν γιατὶ μελετοῦν τὴ δη-

μοτικὴ ζωὴ καὶ τέχνη (κάποιος δαίμονας μπῆκε μέσα τους, μὰ δὲν τὸν ἔνοιωσαν ποιὸς εἶναι) θαρροῦν πὼς γιὰ τὴν ἱστορία τὸ κάνουν, τουλάχιστο ἔτσι λέν. Καὶ δὲν ξέρουν πὼς ἡ δουλειά τους αὐτὴ θὰ χαντακώσει τὴ λογιώτατη παράδοση ποὺ λατρεύουν εἰδωλολατρικὰ καὶ θὰ βοηθήσει ὄχι τὴν ἱστορία παρὰ τὴ δημιουργία καινούριας ζωῆς καὶ τέχνης. Ὄχι γιὰ νὰ μποῦν στὴν ἱστορία σὲ λεξικὰ καὶ σὲ μουσεῖα, παρὰ γιὰ νὰ γνωριστοῦμε μὲ τὸν ἑαυτό μας καὶ νὰ προβοῦμε σταθερὰ παρὰ πέρα, σ' αὐτὸ χρησιμεύουν οἱ πάμπολλες λεπτομέρειες τῆς δημοτικῆς παράδοσης ποὺ τόσο ἐπίμονα μαζεύουν.

Ἕνας φωτισμένος ἀρχιτέχτονας περιδιαβάζει στὶς Ἑλληνικὲς πολιτείες καὶ στὰ χωριὰ σπουδάζοντας τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεχτονικὴ στὶς ἐκκλησίες, στὰ παρεκκλήσια καὶ ἐξωκλήσια, στὰ παλάτια, στὰ σπίτια, στὰ κάστρα, παντοῦ, ὄχι γιὰ νὰ ξαναφτιάσει τὰ ἴδια, δὲν εἶναι δύσκολο οὔτε ὅμως καὶ πρωτότυπο νὰ ἀντιγράψει κανείς, ἀλλὰ γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ ἴσαμε ποῦ ἔχουν φτάσει οἱ Ἕλληνες τοῦ τελευταίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν ἀρχιτεχτονική, καὶ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου σταμάτησαν αὐτοὶ νὰ προσπαθήσει νὰ βγάλει τὴ νέα Ἑλληνικὴ ἀρχιτεχτονική. Τοῦ στερνοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ λεγόμενου Βυζαντινοῦ, ἡ ἀρχιτεχτονικὴ δὲ μπορεῖ παρὰ θὰ εἶναι τὸ μόνο θέμελο γιὰ νὰ στηρίξεις τὴν ἀρχιτεχτονικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ μέλλεται νὰ φανερωθεῖ. Στὴν Ἑλληνικὴ φυλὴ σήμερα ἡ ἀρχιτεχτονικὴ ἔχει σταματήσει ὡς στὴ βυζαντινὴ ἐκκλησία, τὸ βυζαντινὸ ἀρχοντόσπιτο, τὸ χωριάτικο σπίτι, τὸ παραθαλάσσιο γιαλὶ καὶ τὸ βυζαντινὸ παλάτι τοῦ Πορφυρογέννητου. Ἀπὸ κεῖ λοιπὸν ἴσια ἴσια θὰ τὴν ξαναπιάσει τὴν ἀρχιτεχτονικὴ ὅποιος Ἕλληνας τὴ δύναμη ποὺ κρύβει μέσα του θελήσει νὰ τὴν ἐκφράσει μὲ χτίρια. Τοὺς καλφάδες ἂς συμβουλευτεῖ πρῶτα, αὐτοὺς ποὺ στὰ χωριὰ καὶ τὸ σχέδιο δίνουν καὶ χτίζουν τὰ σπίτια, ἂς τοὺς ρωτήσει καὶ μὲ ποιὸ τρόπο χτίζουν, καὶ ἔπειτα ἂς προσπαθήσει νὰ τελειοποιήσει τὴν τέχνη τους.

Ἐχτὸς ἀπὸ τὰ βορινὰ μέρη καὶ τὰ βουνίσια χωριὰ ὅπου πέφτει τὸ χιόνι, τὰ σπίτια, πέτρινα, θὰ τὰ σκεπάζουν δώματα ἢ ταράτσες καὶ ὄχι στέγες. Τὰ παράθυρα πολλὰ μὰ καὶ ποὺ νὰ σφαλοῦν καλὰ γιὰ τὸ κρύο, χωρὶς χαραμάδες, καὶ μὲ παντζούρια γιὰ τὸν ἥλιο τὸ καλοκαίρι. Κάθε σπίτι θὰ ἔχει τὴν αὐλή του ἂν ὄχι καὶ περιβολάκι, καὶ θὰ ζεσταίνεται τὸ χειμώνα μὲ τζάκια.

Τὸ σπίτι μᾶς θυμίζει τὸ νοικοκεριό, τὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη. Καὶ ἔτσι ἡ ἀρχιτεχτονικὴ σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ἐπιπλοποιΐα τὴν Ἑλληνικὴ ποὺ μπορεῖ ἀκόμα νὰ μᾶς δώσει δείγματα ἀξιομίμητα καὶ τελειοποιήσιμα. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ κοσμηματογραφία.

Αὐτὸς ὁ ἄλλος ἐκεῖ πέρα ὁ μαθηματικὸς τί κάνει ; Μήπως γυ-

ρεύει νἄβρει τὸν τετραγωνισμὸ τοῦ κύκλου ; Ὄχι, παρὰ παίρνει τὴ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσική, τὴ μονόφωνη σὰ νεροσυρμή, καὶ τὴν ἐναρμονίζει. Βάση τῆς προοδευτικῆς ἐργασίας του εἶναι ἡ βυζαντινὴ μουσική, ἐκεῖ ποὺ ἔφτασε καὶ σταμάτησε μαζὶ μὲ τὸ σταμάτημα ἢ τὸ ξεψύχισμα τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τὴ γέννησε, καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἀρχίζοντας ὁ νέος Ἕλληνας καὶ προβαίνοντας στὰ σίγουρα, χωρὶς πηδήματα, βρίσκει πρῶτα πρῶτα τὶς πλαγινὲς καὶ παράλληλες ἁρμονίες τῆς γνώριμης πατροπαράδοτης νεροσυρμῆς, καὶ ἔπειτα ἀξιόνεται νὰ προχωρέσει καὶ πάρα πέρα, νὰ φανταστεῖ καὶ νὰ συνθέσει καὶ ἄλλης λογῆς νεροσυρμὲς κατάλληλες κι᾽ αὐτὲς γιὰ τὴ λατρεία τοῦ πατροπαράδοτου θεοῦ καὶ ταιριασμένες μὲ ἄλλες ἁρμονίες, νέες.

Ἄλλος πάλι, μουσικὸς αὐτός, σημειόνει τοὺς σκοποὺς τῶν τραγουδιῶν ποὺ ἀφιγκρᾶται στὰ βουνὰ καὶ στὰ λαγκάδια καὶ στὶς θάλασσες τὶς Ἑλληνικὲς καὶ στὰ χωριά, ἀπὸ βοσκοὺς καὶ ψαράδες, ἀπὸ χωριάτες καὶ χωριάτισες, τοὺς σκοποὺς ποὺ ἅμα τοὺς ἀκούσεις στὴν ξενιτιὰ ἀποζητᾶς τὴν πατρίδα σου νοσταλγικά, καὶ ἅμα τοὺς τραγουδεῖς ἀναθυμᾶσαι τὰ νιάτα σου καὶ τὴ μητέρα ποὺ σὲ τὰ ἔμαθε. Ἡ μουσικὴ τοῦ τόπου σου συμπυκνόνει ὅλα τὰ αἰσθήματα τῆς φυλῆς σου καὶ σὰν τὴν ἀκοῦς ξυπνάει μέσα σου ὅλος ὁ Ἑλληνισμός, καὶ βράζει καὶ σὲ ἀναστατόνει. Τὰ τραγούδια τὰ Ἑλληνικὰ δυναμόνουν τὴν Ἑλληνικὴ ψυχή σου καὶ τὴ συνθέτουν ἀφοῦ τὴν ἀναλύσουν πρῶτα σὲ μύρια φῶτα, πλούτη καὶ χρώματα. Ποτισμένος ἀπὸ σκοποὺς καὶ ἤχους τέτοιας μουσικῆς ὁ Ἕλληνας συνθέτης, καὶ προσέχοντας τὸν ἀχὸ τῆς θάλασσας, τὰ κουδούνια τῶν κοπαδιῶν, τοὺς γρύλλους, τὸν ἄνεμο μέσα στὰ πεῦκα, τὸ κελάρυσμα τοῦ ρυακιοῦ, τῶν πουλιῶν τὸ κελάδημα, θὰ νοιώσει μιὰ μέρα νὰ ἀναβρύσουν ἀπὸ μέσα του οἱ πλούσιες ἁρμονίες ποὺ θὰ τὶς διαπερνοῦν σὰ φτενοδουλεμένα φάδια οἱ γνήσιες μελωδίες. Καὶ τὰ λαλούμενα, ὅσα βρίσκονται, ὁ τεχνίτης μουσικὸς θὰ τὰ σπουδάσει καὶ θὰ τὰ ξετελειώσει, τὴ λύρα μὲ τὸ δοξάρι, τὸ μπουζούκι, τὸ ζουρνᾶ, τὸ νταούλι, τὴν κιθάρα, τὸ λαοῦτο, τὴ γκάϊδα, τὴ φλογέρα, καὶ θὰ ταιριάσει μ᾽ αὐτά, διαφορετικὰ ἀπὸ τὴ δυτική, τὴν Ἑλληνικὴ ἐνορχήστρωση.

Καὶ οἱ κεντίστρες καὶ τὰ ἐργαστήρια τῶν γυναικῶν καὶ τὰ σκολειὰ τοῦ κεντήματος θὰ μιμηθοῦν πρῶτα τὰ ροδίτικα, τὰ ναξιώτικα, τὰ σιφνέϊκα, τὰ κυπριώτικα, τὰ κρητικά, τὰ βλάχικα κεντήματα καὶ τὶς βελονιὲς τῶν ντόπιων δαντελῶν, καὶ ἂς μάθουν ἴσως καὶ τὰ ξένα, μὰ ἀπ᾽ αὐτὰ τὰ ντόπια θὰ πάρουν τὰ χνάρια, θωρώντας καὶ τὴν Ἑλληνικὴ πλάση, τὰ φύλλα τῶν γνωστῶν δένδρων καὶ τὰ γνώριμα λουλούδια, κρόδια καὶ φυτὰ καὶ ζῶα, γιὰ νὰ συνθέσουν νέα εἴδη

καὶ νὰ πλουτίσουν ὅποια ὑπάρχουν. Μὰ καὶ ἡ ὑφαντικὴ τοῦ λαοῦ τί τέλεια πρότυπα ἔχει νὰ μᾶς δείξει καὶ πόσο καλὰ θὰ μᾶς ἔντυνε.

Τὶς εἰκόνες τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὰ μωσαϊκά τους καὶ τὰ κονίσματα σὲ ξύλο ἱστορημένα κυτάζοντας καὶ μελετώντας, καὶ τῶν παλιῶν σπιτιῶν τὶς τοιχογραφίες καὶ τὰ χρωματιστὰ στολίσματα τῶν τοίχων καὶ ταβανιῶν ποὺ τὰ φτιάνουν οἱ κοσμηματογράφοι, θὰ ζωγραφίσουν οἱ ζωγράφοι τὰ Ἑλληνικὰ πρόσωπα καὶ θὰ τὰ στολίσουν ταιριαστά. Ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴν ποικίλη φύση τῶν Ἑλληνικῶν τόπων, ἀγαπώντας την, θὰ πάρουν τὰ χρώματα καὶ τὶς γραμμές, τὰ φῶτα καὶ τὶς σκιές, τοὺς τόνους καὶ τοὺς βαθμούς, καὶ θὰ τὰ ρίξουν ἀπάνω στὸ ξύλο, στὸ χαρτί, στὸ πανί, στοὺς τοίχους. Ἔτσι καὶ τοὺς τύπους καὶ τὶς φορεσιὲς καὶ τὴν κίνηση τῶν ἀνθρώπων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ χωριά, τὰ βουνὰ καὶ τὰ πλοῖα, θὰ τὰ σπουδάσουν ἀνοίγοντας μονάχα τὰ μάτια ὁλόγυρά τους. Γιατὶ νὰ πασκίζουν νὰ μιμηθοῦν ξένα μοντέλα καὶ ξένες τεχνοτροπίες, γιατὶ νὰ θέλουν καὶ καλὰ νὰ κυτάζουν μὲ ξένα μάτια, ὅταν εἶναι τόσο εὔκολο τὰ δικά τους μάτια νὰ ἀνοίξουν ὀρθάνοιχτα καὶ νὰ κυτάξουν γύρω; Θὰ βροῦν ὅ,τι θέλουν φτάνει νὰ προσέξουν, καὶ ἅμα αἰσθανθοῦν τὰ πράματα ποὺ βλέπουν, θὰ τὰ ἐκφράσουν μὲ τὸ πινέλο τους καλήτερα ἀπὸ κάθε ξένο.

Ἀπὸ τοὺς Παριανοὺς ἢ τοὺς Ναξιῶτες μαρμαράδες ἂς μάθει τὴν τέχνη του ὁ γλύπτης ποὺ δὲν ἐφάνηκε ἀκόμα, καὶ ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν (γιατὶ ἔξὸν ἀπὸ τοῦτα καὶ ἀπὸ κάτι λιγοσκαλισμένα ἐλεφαντοκόκαλα, ξύλινα τέμπλα καὶ ἄμβωνες, καὶ λιγοστὰ παλιὰ χριστιανικὰ ἀνάγλυφα, δὲν ἔπλασε ἄλλη γλυπτικὴ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀπὸ θρησκευτικὴ περιφρόνηση γιὰ τὸ κορμὶ τοῦ ἀνθρώπου). Καὶ ἂς κυτάξει καλὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὸ κορμὶ τῶν Κρητικῶν ἀντρῶν καὶ τῶν Παριανῶν γυναικῶν, καὶ ἂς πάει καὶ στὰ μουσεῖα, σὰ θέλει, ποὺ τοῦ δείχνουν ἄπειρα δείγματα τῆς τέλειας τέχνης τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τελευταῖοι δημιούργησαν γλυπτική, καὶ ἅμα ποτιστεῖ μ' αὐτά, καὶ ἅμα τὰ ξεσκολήσει ὅλα καὶ τὰ χωνέψει, θὰ πλάσει, ὢ χαρά, καὶ αὐτὸς τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ μάρμαρο τῆς Πάρος.

Ὡς τόσο ὁ ἄλλος, ὁ καθηγητής, συνάζει ὑπομονετικὰ ὅλα τὰ γραφτὰ καὶ προφορικὰ σημάδια τῆς γνήσιας καὶ ζωντανῆς παράδοσης τοῦ ἔθνους, λέξες, τύπους, φράσες, παροιμίες, παραμύθια, ποιήματα, παράδοσες, συνήθειες. Καὶ εἶναι σὰ νὰ φωτογραφίζει τὰ ἀποτελέσματα ἐπάνω στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ ὅλων τῶν ἴσαμε τώρα Ἑλληνικῶν πολιτισμῶν, μὰ προπάντων τοῦ τελευταίου, καὶ νὰ μᾶς παρουσιάζει τὴ φωτογραφία γιὰ νὰ θεμελιώσουν ἀπάνω της οἱ λίγοι καὶ

διαλεχτοί, οἱ δημιουργοί, οἱ ποιητές, οἱ φιλόσοφοι, τὸ νέο μας πολιτισμό, τὴν Ἑλληνικὴ σκέψη, τὴ λογοτεχνία. Καὶ ἔρχεται ὁ ποιητὴς ὁ ἀκέριος καὶ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ θησαυρὸ αὐτὸν ὅ,τι θέλει καὶ βρίσκει ὅ,τι μποροῦσε νὰ φανταστεῖ, ὡς καὶ τὰ πιὸ παράξενα καὶ πολυσύνθετα ὁράματα καὶ αἰσθήματα ἐκφρασμένα στὴν πιὸ λιτὴ καὶ ἁπλὴ μορφή. Σὲ κάθε λέξη διακρίνει τὴν ἱστορία της, ὅπως καὶ σὲ κάθε παράδοση καὶ μύθο καὶ παροιμία, καὶ ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ ζωὴ ἡ ἴδια, ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνες. Ὅσα δὲ λέει ὁ σκοπὸς τῶν τραγουδιῶν καὶ ὁ χορὸς ποὺ τὸν παρακολουθεῖ, τὰ λὲν τὰ λόγια τους. Ὅσα δὲ σοῦ ἐξηγοῦν ἀρκετὰ οἱ βελονιὲς καὶ τὰ σκέδια τῶν κεντημάτων τὰ ξεκαθαρίζουν πάλι τὰ λόγια. Καὶ κεῖνα ποὺ βλέπεις γύρω σου τὰ βρίσκεις λεγμένα, καὶ κεῖνα ποὺ σὺ δὲν παρατήρησες τὰ ἔχεις σημειωμένα. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἀξιομελέτητη γιὰ τὰ ὅσα μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει ἀπὸ τὴν ψυχή μας. Νά ἡ δουλειὰ τοῦ Ἕλληνα γλωσσολόγου σήμερα. Ἡ γλῶσσα μας ἅμα τὴν προσέξουμε, μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει νὰ νοιώσουμε τὸ τί εἴμαστε, καὶ οἱ ξένες γλῶσσες τὸ τὸ τί δὲν εἴμαστε. Καὶ μᾶς γίνεται ἔτσι πιὸ συνειδητὴ ἡ Ἑλληνικὴ ψυχή μας καὶ τονόνεσαι ἂν εἶσαι δυνατὸς καὶ ξεχύνεις στὸν κόσμο ἁρμονικὰ τὸ ξεχείλισμά της.

Ὅσο γιὰ κείνους ποὺ γυρεύουν Ἑλληνικὸ θέατρο, ἂς πᾶν στὸν Καραγκιόζη καὶ στὸ Φασουλῆ νὰ τὸ μάθουν. Ἀπὸ κεῖ θὰ βγεῖ ἡ κωμωδία. Τὸ δρᾶμα ἀπὸ τὴ ζωὴ τὴν Ἑλληνική. Τὰ θέατρα θὰ εἶναι ὑπαίθρια καὶ μαρμαρένια, καὶ θὰ παίζουν τὸ καλοκαίρι τὴν ἄνοιξη καὶ τὸ φθινόπωρο ὅπως καὶ τὶς μεσημεριάτικες ὥρες τὸ χειμώνα, τὶς στεγνὲς καὶ ἡλιολουσμένες μέρες. Ἀγκαλὰ μπορεῖ καὶ κάθε μέρα τοῦ χειμώνα νὰ παίζουν ἅμα σκεπάζονται μὲ κινητὲς καλὲς σκεπὲς ξύλινες ἢ πάνινες καὶ ὅμοια τοιχώματα.

Καὶ ὅπως γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα ἔτσι καὶ γιὰ τὴ γυμναστική. Θὰ πάρει ὁ γυμναστὴς νὰ σπουδάσει τὰ γυμνάσματα καὶ τὰ παιχνίδια ποὺ κάθε τρίτη τῆς Λαμπρῆς ἢ τοῦ Ἅη-Γιωργιοῦ καὶ ἄλλες ἐπίσημες μέρες οἱ ἄντρες καὶ οἱ νέοι σ' ὅλα τὰ ἑλληνικὰ μέρη καταπιάνονται. Τὸ πήδημα στὶς τρεῖς, τὸ ρίξιμο στὸ σημάδι, οἱ ἀμάδες, τὸ κυνηγητό, τὸ κρυφτό, τὸ λιθάρι, ἡ ἀμπάρεζα, τὸ μία περάσει, τὸ πάλεμα, τὸ τρέξιμο, τὸ κολύμπι, ὁ πετροπόλεμος, τὸ σκοινάκι, τὸ τόπι, τὸν καλόγερο καὶ τὸ δαχτυλιδάκι τῶν κοριτσιῶν, καὶ ὅ,τι ἄλλο, σ' ὅλα νὰ ξαναδώσουν πέραση ὅσα πᾶνε νὰ χαθοῦν ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸ τῶν ξένων ἢ τῶν ἀρχαίων γυμνασμάτων καὶ παιχνιδιῶν, καὶ νὰ δημιουργήσουν καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἢ πιὸ σύνθετα. Δὲν ἀποκλείνεται βέβαια καὶ τὸ ζωντάνεμα ἀρχαίων γυμνασμάτων καὶ παιχνιδιῶν ἢ καὶ ἡ μίμηση ξένων, μὰ στὰ δικά μας ἂς γίνουμε τέλειοι πρῶτα ποὺ δὲν εἶναι κα-

τώτερα ἀπὸ κανενὸς ἄλλου τόπου καὶ συμφωνοῦν πιότερο μὲ τὰ φυσικά μας καὶ μὲ τὸ κλίμα. Μὰ καὶ οἱ χοροί μας δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητοι οὔτε στάσιμοι, καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἅμα τοὺς χορεύουμε θὰ βγοῦν χοροὶ νέοι ποὺ θὰ ἀναδείχνουν εὐγενικὰ τὶς χάρες τοῦ κορμιοῦ, τὶς κορμοστασιές, τὰ κουνήματα, τὴν ἔκφραση τοῦ προσώπου καὶ θὰ κεντοῦν ἀνάλαφρα τὸν ἔρωτα στοὺς ἄντρες καὶ στὶς γυναίκες.

Καὶ τὰ φαγιά μας συμφωνοῦν μὲ τὸ κλίμα μάς καὶ δὲ χρειάζονται ξενικὲς ἐπιρροὲς καὶ παραφορτώματα, ὅσα μάλιστα κατάντησαν παχύτερα ἀπὸ τὰ πολλὰ βουτύρατα καὶ μπαχαρικὰ τῆς ἀνατολίτικης καλοφαγίας πρέπει νὰ ξαναγίνουν λεπτότερα. Τὰ λαδερὰ εἶναι καταλληλότερα γιὰ τὶς ζέστες, τὰ ἀρτυμένα γιὰ τὸ χειμώνα. Φρεσκότατα, μόλις σφαχτοῦν, τρῶμε τὰ κρέατα καὶ προπάντων ψητὰ καὶ δίχως σάλτσες, καὶ νωπότατα τὰ ψάρια, μὰ δὲν εἴμαστε μεγάλοι κρεοφάγοι. Ἡ συνηθισμένη μας τροφὴ εἶναι τὸ καλοζυμωμένο γευστικὸ σιταρένιο ψωμί, τὸ ἐξαιρετικὰ τιμημένο, ποὺ τὸ θυμᾶσαι ὅταν ξαναβλέπεις ὕστερα ἀπὸ χρόνια κανένα σύντροφό σου στὴ ζωὴ καὶ τοῦ λές: «Ἐφάγαμε μαζὶ ψωμὶ καὶ ἁλάτι», τὸ ψωμὶ ποὺ τὸ τρῶς μὲ χόρτα βρασμένα μυρωδάτα, ἑτοιμασμένα μὲ λάδι καὶ λεμόνι, τὸ ψωμὶ ποὺ μ' ἕνα παραμικρὸ προσφάγι, ντομάτα, τυρί, κρομύδι, ἐλιές, σταφύλια ἢ σκόρδα, σοῦ φτάνει γιὰ νὰ ζήσεις, καὶ χωρὶς αὐτὸ δὲν μπορεῖς νὰ κάνεις. Νά ἡ τροφή μας, καὶ τὸ κρασὶ ποὺ πίνουμε εἶναι λιγοστό. Ὅσο γιὰ τὴ μπίρα τὴν ὀνομάζω ξανθὴ ξένη. Τὸ νερὸ μὲ τὸ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ, ἡ ἀνατολίτικη συνήθεια, καὶ ὁ καφὲς εἶναι ἀπὸ τὶς μεγαλήτερες μικρὲς χαρὲς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καὶ ἡ πρώτη ἀπόλαψη ποὺ ἀποζητοῦμε μόλις σηκωθοῦμε ἀπὸ τὸν ὕπνο.

Στὸ ντύσιμο ὁ νέος πολιτισμὸς θὰ κάμει ἀλλαγές, γιατί, μὰ τὴν ἀλήθεια, δὲ γίνεται νὰ περιδιαβάζουμε τὰ μεσημέρια τὸ καλοκαίρι μὲ κολάρα κολαρισμένα καὶ μαῦρα ροῦχα καὶ σκληρὰ καπέλα, καὶ χοντρὰ πέτσινα ποδήματα. Οἱ ἀντρίκιες μόδες εἶναι Ἀγγλικές, ἀλλά, μ' ὅλο τὸ θαυμασμὸ ποὺ ταιριάζει νὰ ἔχουμε γιὰ τοὺς Ἄγγλους καὶ μ' ὅλο τὸ σεβασμό μας γιὰ μιὰ μεγάλη Δύναμη, δὲ μᾶς κάνουν. Ὁ σνομπισμός μας ἂς καταπραϋνθεῖ γιὰ τούτη τὴν περίσταση τουλάχιστο. Οἱ Βεδουΐνοι θὰ μᾶς ἔδειχναν καλήτερα δείγματα φορεσιᾶς. Κάποια σκιάδια νησιώτικα, κάποια σάνταλα ἐλαφρὰ καὶ δίχως κάλτσες ἢ μὲ κάλτσες μεταξωτὲς (δόξα σοι ὁ Θεὸς βγάζει μετάξι ὁ τόπος μας), κάποια μαλακὰ πουκάμισα ὄχι φανέλες, καὶ ροῦχα εὐρύχωρα, ἄσπρα ἢ ἄλλα ἀνοιχτὰ χρώματα, ἀπὸ φασμένα στὸν ἀργαλιὸ λινὰ ὑφάσματα, αὐτὰ φαντάζομαι πὼς μπορεῖ νὰ προσδιορίσει γιὰ τὸ καλοκαίρι ὁ νέος πολιτισμὸς γιὰ τοὺς ἄντρες στὶς πολιτεῖες. Στὰ χωριὰ βρίσκονται καλότατα ντυμένοι οἱ ἄνθρωποι. Ὅσο γιὰ τὶς γυναίκες θὰ λείψει

παντάπασι ὁ κορσὲς καὶ τὰ πολλὰ μεσοφούστανα, ὅποια καὶ νὰ εἶναι ἡ μόδα στὸ Παρίσι, θὰ λείψουν καὶ οἱ ψηλοὶ γιακάδες, οἱ γραμμὲς τοῦ σώματος θὰ φαίνονται, καὶ θὰ κυριαρχήσουν τὰ ἀνοιχτὰ χρώματα. Μὰ φαντάζομαι πῶς θὰ ξαλαφρωθεῖ καὶ τὸ μεγαλεῖο τῶν καπέλων ὥς ποὺ νὰ καταντήσουν χαριτωμένα λαφρύτατα σκιάδια. Οἱ κάλτσες τους θὰ εἶναι μεταξωτὲς καὶ τὰ παπούτσια μικρὰ σὰν εἶδος σάνταλα. Γιὰ τὸ τακούνι δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει νόμος γιατὶ ποιὰ γυναίκα δὲ θέλει νὰ φαίνεται ψηλότερη ; Ἐχτὸς ἀπὸ λεπτὸ πουκάμισο λινὸ δὲ θὰ φοροῦν ἄλλα ἀσπρόρουχα. Τὸ χειμώνα βέβαια θὰ εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ κρύο καὶ τὸ παραφόρτωμα τῶν ρούχων, καλήτερα ἀπ' ἔξω παρὰ ἀπὸ μέσα, ἀδιάβροχα ἢ πελερίνες καλήτερα παρὰ μάλλινα ἀσπρόρουχα καὶ φανέλες. Θὰ μελετήσουν οἱ ράφτες καὶ οἱ μοδίστρες στὰ Μέγαρα, στὴν Κρήτη, στὴν Ἀμοργὸ καὶ στὴν Κέρκυρα τὶς φορεσιὲς τῶν ἀντρῶν καὶ τῶν γυναικῶν, καὶ πάνω στὰ χνάρια τους θὰ σχεδιάσουν τὰ διάφορα ντύματα τῶν Ρωμιῶν τοῦ νέου πολιτισμοῦ, πλουτίζοντάς τα ἢ καὶ ἁπλουστεύοντας, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς πολιτείας ἢ τοῦ χωριοῦ καὶ μὲ τὴν πολυτέλεια ἢ τὴν ἁπλότητα ποὺ ὁ καθένας ἐπιτρέπεται νὰ γυρεύει.

Μὰ τὸ θαῦμα τοῦ νέου πολιτισμοῦ θὰ εἶναι ἡ πάστρα, πάστρα ἐσωτερικὴ καὶ πάστρα ἐξωτερική, πάστρα ποὺ θὰ μοσκοβολᾶ, πάστρα στὰ σπίτια, στὶς αὐλές, στοὺς δρόμους, στὰ ροῦχα καὶ στὰ κορμιά στὰ μωρά, στοὺς νέους καὶ στοὺς γέρους, στοὺς ἄντρες καὶ στὶς γυναίκες. Ἡ θάλασσα θὰ εἶναι πλημμυρισμένη ἀπὸ κόσμο τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τὰ χαράματα ἴσαμε τὴ νύχτα. Ὅπου δὲν ὑπάρχει θάλασσα θὰ πλένονται καὶ θὰ λούζονται στὰ ποτάμια, στὶς ρεματιές, στὶς βρύσες. Δημόσια λουτρὰ φτηνότατα θὰ χτιστοῦν σὲ κάθε συνοικία, καὶ στὰ χωριὰ ἀκόμη. Τὸ κάθε σπίτι στὴν πολιτεία θὰ ἔχει καὶ τὸ λουτρό του, λουτρὸ γιὰ τοὺς ἀφεντάδες, λουτρὸ καὶ γιὰ τοὺς δούλους, ὅπου θὰ πλένονται μὲ τὰ καθαρότατα ἀπὸ λιοκούκουτσα σαπούνια τῆς Κρήτης, τῆς Ζάκυνθος, τῆς Μιτυλήνης καὶ τῆς Ἐλευσίνας ποὺ μοσκοβολοῦν ἐλιὰ καὶ ἀγριολούλουδα. Οἱ δρόμοι θὰ λάμπουν, τὰ οὐρητήρια δὲ θὰ βρωμοῦν, οἱ ἀπόπατοι θὰ εἶναι σαλόνια, οἱ ὑπόνομοι θὰ εἶναι ὑπόγειοι ποταμοί, τὰ σκουπίδια θὰ καίγονται σὲ ὁρισμένα καμίνια ἔξω ἀπὸ τὶς πολιτεῖες ἀφοῦ ξεδιαλεχτοῦν τὰ χρήσιμα γιὰ τὶς διάφορες βιομηχανίες πράματα, τὰ σφαγεῖα θὰ εἶναι σὰν περιβόλια. Παραδείγματα πάστρας θὰ παίρνουν οἱ δήμαρχοι στὴν Ὕδρα καὶ στὰ ἄλλα νησιὰ ὅπου ἀσπρίζουν κάθε βδομάδα τὰ σπίτια τους, ὅπως καὶ στὴ φαντασία τους ποὺ μὲ τὸ νὰ πάρει τὸν κατήφορο τῆς πάστρας θὰ ἐφευρίσκει μέσα καὶ τρόπους καὶ εἴδη καθαριότητας.

Στὰ δημόσια περιβόλια τὸ μάτι δὲ θὰ ἀντικρύζει βρωμόχαρτα, κουτιὰ τσιγαρέτων ἢ ἄλλα σκουπίδια. Ἀπὸ τὶς δεντροσειρὲς δὲ θὰ λείπουνε δέντρα, μὰ οὔτε καὶ θὰ ξεριζόνονται δέντρα πανάρχαια γιὰ νὰ φυτευτοῦν μὲ τὸ σωρὸ οἱ φοινικές. Δόξα νἄχει ὁ πανάγαθος, φυτρόνουν στὰ Ἑλληνικὰ τὰ χώματα λογιῶν λογιῶν φυτὰ καὶ δέντρα ποὺ ἰσκιόνουν καλήτερα ἀπὸ τὶς χουρμαδιὲς τὸν ἄνθρωπο. Ὅποιος δήμαρχος δὲν τὰ ξέρει, ἂς σκαρφαλώσει στὰ βουνὰ νὰ τὰ μάθει, καὶ ὅποιος τὰ καταφρονεῖ ἂς γίνει ἀπὸ δήμαρχος κλητήρας. Μιὰ πικροδάφνη, μιὰ μυρτιά, ἕνας δρύς, μιὰ ἀριὰ ἢ ἕνα πεῦκο σοῦ ὑποβάλλει περισσότερον Ἑλληνισμὸ ἀπ' ὅλες τὶς δογματικὲς διδασκαλίες μαζεμένες. Καὶ μιὰ γλάστρα μὲ βασιλικὸ μπορεῖ νὰ συμβολίσει τὴν ψυχὴ ἑνὸς ἔθνους καλήτερα ἀπὸ ἕνα δράμα τοῦ Αἰσχύλου.

Καὶ τὸ κράτος θὰ εἶναι ταιριασμένο μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς δημιουργίας πολιτισμοῦ. Ἂς λείψει τὸ κράτος ποὺ θὰ τῆς εἶναι ἐμπόδιο ἢ θὰ παραμορφόνει τὴν ἐθνικὴ ψυχή. Ἂν τὸ κράτος στενοχωρεῖ τὸ ἔθνος πρέπει ἀναγκαστικὰ ἢ νὰ ἀλλάξει μορφὴ ἢ νὰ χαθεῖ. Τὸ κράτος ποὺ ἐμποδίζει τὴ φυσιολογία τοῦ ἔθνους εἶναι περιττὸ καὶ βλαβερό. Χρειάζεται μιὰ πολιτικὴ ζωὴ ἀνεξάρτητη δηλαδὴ Ἑλληνικὴ γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἕνας Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Οἱ διάφοροι πρωτητερινοὶ Ἑλληνικοὶ πολιτισμοὶ ἀνταποκρίνονται σὲ διάφορες ἀνεξάρτητες Ἑλληνικὲς πολιτικὲς ζωές, σὲ διάφορα Ἑλληνικὰ κράτη, σὲ διάφορους Ἑλληνικοὺς πολιτειακοὺς ὀργανισμούς, σὲ διάφορα πολιτικὰ ἀποκρυσταλλώματα τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Τὸ ἔθνος δὲ δουλεύει αὐστηρὰ χρονολογικὰ φτιάνοντας πρῶτα τὸ κράτος του καὶ ὕστερα τὸν πολιτισμό του. Μαζί, παράλληλα ἢ καὶ ἄσχετα κρυσταλλόνουν τὸ κράτος καὶ ὁ πολιτισμὸς ἑνὸς ἔθνους. Μὰ ὅταν δημιουργεῖ ὅ,τι καὶ νἆναι τὸ ἔθνος, βρίσκεται σὲ μιὰν ἔνταση ποὺ τὸ ξυπνᾶ ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του καὶ τὸ κάνει νὰ γυρεύει συνολικὸ ἄνθισμα. Ἂν καὶ δύνεται τὸ ἔθνος νὰ φτιάσει ἕνα κράτος ἢ πολλὰ κράτη, δὲ θὰ κάμει **τὸ κράτος του**, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ταιριάζει μὲ τὶς ἀνάγκες του, παρὰ μόνο ἀφοῦ νοιώσει καθαρὰ τὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ πολιτισμός του, ὁ πολιτισμὸς ποὺ βράζοντας μέσα του πάει νὰ γεννηθεῖ ἢ νὰ ξαναγεννηθεῖ. Ἀφοῦ γίνει τὸ κράτος ἐπιδρᾶ καὶ αὐτὸ ἀπάνω στὸ ἔθνος καὶ τὸ ἀλλάζει κάπως. Ἡ ἀλληλεπίδραση εἶναι φυσικὸ φαινόμενο. Μὰ μόνο ἡ ἐπίδραση ἐκείνη τοῦ κράτους εἶναι καλή, ὅποια δυναμόνει τὸ ἔθνος, ὄχι ἐκείνη ποὺ τὸ ἀδυνατίζει.

Ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς θὰ εἶναι τελειότερος καὶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνιστικὸ τῶν Μακεδόνων καὶ ἀπὸ τὸ Βυζαντινό, ἂν καταφέρει τὸ ἔθνος νὰ ἐλευτερωθεῖ ἀπὸ τὴ λογιώτατη παράδοση ποὺ βάραινε ἀπάνω καὶ στοὺς δυὸ πρωτητερινοὺς αὐτοὺς πολιτισμοὺς καὶ τοὺς

ἐμπόδιζε τὴν ἀπόλυτη αὐτοβουλία, τὴν πρωτοτυπία, τὴν ἐλεύτερη ἄνθιση. Αὐτὸ δὲν πάει νὰ πεῖ πὼς δύνεται νὰ ξαναπλάσει ὁ Ἕλληνας ἕναν πολιτισμὸ τόσο ἀτόφυο καὶ αὐθόρμητο, νέο καὶ χαρούμενο ὅπως ἦταν ὁ ἀρχαῖος, ἴσως νὰ γερνοῦν καὶ τὰ ἔθνη ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἴσως ἡ πείρα καὶ ἡ γνώση νὰ βαραίνει ἀπάνω μας πάρα πολὺ γιὰ νὰ μπορέσουμε πιὰ ποτὲ νὰ πλάσουμε σὰν τὰ παιδιά, σχεδὸν ἀσύνειδα καὶ αὐθόρμητα, κόσμους δροσεροὺς καὶ ἀμέριμνους. Μὰ τουλάχιστον ἂς ξεχάσουμε ὅσο γίνεται τὰ παλιὰ καλούπια, ἂς θυμούμαστε μόνο τὸ πνεῦμα, ἂς πιστέψουμε στὴ ζωντανάδα μας καὶ ἂς ἀφήσουμε κάθε μας ἰδιότητα νὰ ἀνοίξει ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο, ἂς γίνουμε τολμηροὶ καὶ χαρούμενοι ἀντικρύζοντας τὴ ζωή.

Οὔτε σὰν τὸν ἀρχαῖο, οὔτε σὰν τὸν πιὸ ἀρχαῖο, οὔτε σὰν τὸ βυζαντινό, οὔτε καὶ σὰν τὸν Εὐρωπαϊκὸ τὸ συγκαιρινό, θὰ εἶναι ὁ νέος Ἑλληνικὸς πολιτισμός. Κάτι ἄλλο θὰ εἶναι ποὺ θὰ κλεῖ καὶ πολλὰ ἀνατολίτικα στοιχεῖα. Καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς πατρίδας τῆς φυλῆς, ἀνάμεσα σ' Ἀνατολὴ καὶ σὲ Δύση, τὸ λέει πὼς ὁ πολιτισμὸς ποὺ θὰ γεννηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες θὰ γίνει ἀναγκαστικὰ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ δυτικό, καὶ μ' ὅλα τὰ ξένα ἢ τὰ παλιὰ στοιχεῖα ποὺ θἄχει πάρει θὰ εἶναι Ἑλληνικότατος.

Καὶ ἴσως ἡ μόνη δυνατή του πίστη θὰ εἶναι ἡ ἐθνική. Ἀπ' αὐτὴν συνεπαρμένο τὸ ἔθνος θὰ ἀνθίσει. Εἶναι ὁ καιρός της τώρα, καὶ τὸ ἔχουν νοιώσει πάλι πρῶτοι ἀπὸ τοὺς σύγχρονους λαοὺς καὶ συνειδητότερα οἱ Ἕλληνες, μολονότι πάσκισε μὲ τὰ ὅλα του τὸ φραγκοντυμένο ταπεινὸ καὶ πρόστυχο κράτος νὰ τοὺς δώσει ἄλλο ἰδανικό, μπακάλικο—ἕνα Βέλγιο μπουρζουαζικό, μιὰν οὐδέτερη εὐνούχα γελαδοτρόφα Ἑλβετία—καὶ νὰ τοὺς κάμει νὰ παραστρατίσουν.

Καὶ τὸ ἄνθος τοῦ ἔθνους τὸ ὡραῖο, θὰ εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο καὶ ἀνθρωπιστικό. Δὲ γύρεψε τὸ ἔθνος ἀπὸ τότε ποὺ παρουσιάστηκε στὸν κόσμο πολιτικὲς κατάχτησες, οἱ πολεμικές του προσπάθειες ἦταν σχεδὸν πάντα ταιριασμένες μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς του ἀνεξαρτησίας, ἐπάσκισε ὅμως μὲ τὴν ὑπεροχή του τὴν ψυχικὴ νὰ ἐξανθρωπίσει τοὺς ἀνθρώπους. Ἴσως καὶ νὰ μὴν ἐπάσκισε κιόλα, ἀλλ' ἁπλὰ τὸ ἔκαμε. Τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων ἐσκλάβωσε τὸν κόσμο. Σὰν ἀνθρώπινο γέννημα ὁ πολιτισμὸς ἔχει μέσα του καὶ τὴν πατρίδα κοντὰ στὰ ἄλλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, τὸν ἔρωτα, τὴν ἀγάπη, τὸ θάνατο, τὴ φύση, μὰ ὑψόνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ πάνω ἀπ' τὶς ὅποιες πατρίδες. Τοῦ πολιτισμοῦ τὰ κύρια παρακλάδια λογαριάζονται οἱ τέχνες, οἱ ἐπιστήμες, οἱ φιλοσοφίες, κάποια θρησκεία καὶ κάποια ἠθική. Καὶ ὅλα αὐτὰ μαζὶ ἢ τὸ καθένα ξέχωρα, ὑψόνουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὶς πατρίδες ὅσο καὶ νὰ βρίσκονται θεμελιωμένα ὅλα

σὲ κάποια πατρίδα, σὰν παρακλάδια τοῦ κάθε πολιτισμοῦ ποὺ καὶ αὐτὸς ἔχει πατρίδα. Γιὰ νὰ γεννηθεῖ πολιτισμὸς χρειάζεται τόπος χρόνος καὶ ἄνθρωποι μαζωμένοι καὶ συνθεμένοι σὲ ἔθνος. Οἱ πολιτισμοὶ γεννιοῦνται ὁ καθένας σὲ κάποια πατρίδα σὲ κάποια ἐποχὴ καὶ σὲ κάποιο ἔθνος. Ἔξω ἀπ' αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ σταθεῖ πολιτισμός. Ὅσο γιὰ τὸν κοσμοπολιτισμὸ εἶναι τὸ ἀποσταμένο ἀποσπόρι τοῦ κάθε πολιτισμοῦ.

Τὴ θρησκεία τὴ δική του τὴν πρωτινὴ δὲν μπόρεσε τὸ ἔθνος νὰ τὴ γενικέψει στοὺς ἀνθρώπους, ἐπῆγε ἀρκετὰ μακριὰ μὰ ὄχι παντοῦ, ἀλλὰ ὅταν προσέχοντας κάθε ψυχικὴ ἐκδήλωση παρατήρησε στὴν Ἰουδαία μιὰ θρησκεία ἀνθρώπινη, τὴν πῆρε τὴ μεταμόρφωσε καὶ τὴν ἔκαμε δεχτὴ στὸν κόσμο γιατὶ τῆς ἔδωσε τὴν ἔκφραση. Αὐτὴ ἦταν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ ἰδιοφυΐα ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια, νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζει ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι μισοένοιωθαν, νὰ ἀνθρωπίζει, νὰ δίνει μορφὴ στὰ ἀσύνειδα, νὰ τραβᾶ ἀπὸ τὰ βάθη τῶν θησαυρῶν τῆς ψυχῆς, ἀπὸ τὰ πλούτη τοῦ ἀσύνειδου καὶ νὰ φέρνει στὸ φῶς ὅσα μποροῦσε περισσότερα κάνοντάς τα συνειδητά, ἢ δίνοντάς τους νοητὴ μορφή. Ἡ ἀξιοσύνη του ἦταν καὶ εἶναι νὰ βοηθεῖ τὴν ἀνθρωπότητα γιὰ νὰ ἐκφραστεῖ. Ἂν ἡ νέα θρησκεία εἶναι τὸ ἔθνος, τὴν ἔκφρασή της, τὴ μορφή της πάλε οἱ Ἕλληνες θὰ τὴ βροῦνε, καὶ θὰ φανερώσουν ἔτσι στὸν κόσμο τὴν ἀληθινὴ ἐθνολατρεία, τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ὁλοκληρωτικὴ καλλιέργεια τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Πολιτισμὸς δὲν εἶναι μόνο κοινότητα σκέψης, αἴσθησης καὶ θέλησης, παρὰ καὶ βάση γιὰ νὰ ὑψωθεῖ ἐπάνω τὸ ἀνώτερο εἶδος τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἐξαιρετικοὶ ἀνθοί, οἱ μεγάλοι ἄντρες σὲ κάθε λογῆς ἀνθρώπινη ἱκανότητα. Ἔχει τὴν ἀξιοσύνη ὁ πολιτισμὸς νὰ πλάσει τοὺς ἐξαιρετικοὺς ἀνθρώπους ποὺ περιέχουν καὶ ἀντιπροσωπεύουν ὅλες τὶς ἰδιότητες καὶ ἱκανότητες τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἔθνους ποὺ τοὺς ἐγέννησε.

ΑΘΗΝΑ-ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ 1913

ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ

ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ

ΠΟΥ ΘΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΟΥΝ ΤΑ "ΓΡΑΜΜΑΤΑ" ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 1914

═ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

= Τὸ βιβλίο τοῦτο ἐβγῆκε ἀπὸ τὰ χρωμοτυπολιθογραφικὰ Καταστήματα Θ. Κασιμάτη καὶ Κ. Ἰωνᾶ τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1914. Τὴν ἐκτύπωση τὴν ἐπιμελήθηκε ὁ Ἄγγελος Φιλικὸς καὶ τὴν βιβλιοδεσία ὁ Χαρ.Νούγκοβιτς.